

Copyright © Svetlana Slapšak, Aleksandar Hemon
Copyright © 2021 ovog izdanja Udruženje KROKODIL

Projekat Zajednička čitaonica organizuje Udruženje KROKODIL.

krokodil
Engaging Words

Izdavanje ove knjige je omogućila organizacija:

**FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO**
SRBIJA

•

ZAJEDNIČKA ČITADNICA #9: MLADOST

Tekstovi:

Svetlana Slapšak

Aleksandar Hemon

•

-

O PROJEKTU ZAJEDNIČKA ČITALNICA

Ediciju *Zajednička čitaonica* čine tekstovi pisaca i spisateljica koji su pisali ili pišu na zajedničkom jeziku, bez obzira na to da li su svoj jezik nazivali ili nazivaju bosanskim, crnogorskim, hrvatskim ili srpskim, ili za njega koriste ili su koristili neki drugi naziv. Njihov rad stvorio je i stvara zajedničku riznicu u koju je pristup moguć bez jezičkih poteškoća i prevođenja i koja ostaje otvorena svima nezavisno od političkih promena unutar samog geografskog prostora koji je obuhvaćen zajedničkim jezikom. U toj riznici pronalazimo i iznova promišljamo nezaobilazne tekstove na ključne teme današnjice, a te radove, iz bliske ili dalje prošlosti, prate *odgovori* savremenih autorki i autora pisani specijalno za ovu ediciju. Cilj *Zajedničke čitaonice*, dakle, jeste stvaranje *pojmovnika* koji će čitatelju omogućiti ne samo lakše snalaženje u susretu s aktuelnim problemima i pojavama već i vrhunski književni užitak.

Sam projekat *Zajedničke čitaonice* kojeg, uz istoimenu ediciju, čini i serija javnih debata, predstavlja direktni nastavak projekta *Jezici i nacionalizmi*. Inspirisana ovim projektom i posledičnom *Deklaracijom o zajedničkom jeziku*, *Zajednička čitaonica* želi pokazati svu raznolikost i bogatstvo četiri ravnopravne, standardne varijante našeg policentričnog jezika. Na njemu je nastala, pa i dalje nastaje, jedna velika evropska književnost unutar koje se knjige i njihovi pisci slobodno kreću bez pasoša i putovnica, bez provere porekla i nametanja ekskluzivnog vlasništva.

Iako mu nedostaje jedan naziv, kako je obično slučaj s jezicima, smatramo da ta neobičnost samo predstavlja poziv i dodatni izazov da se taj jezik neprestano otkriva u svim njegovim standardnim i dijalektalnim oblicima, književnosti, filozofiji, muzici i popularnoj kulturi, regionalnim prožimanjima, internacionalnim uticajima te istorijskom razvoju. Na tu avanturu otkrivanja pozivamo čitateljice i čitatelje koji govore, koriste, stvaraju i žive zajednički jezik i kojima on jedino i pripada, ma gde bili.

•

MLADOST, GRUBI NACRT

Svetlana Slapšak

Uvod, u kojem se obraćam sebi, mlađoj

Nisi mi mnogo ostavila, čak ni za prokletstvo. Kako nisi verovala da ćeš preživeti pedesetu, sve što si mislila da je važno uradila si ranije. Tvoj život do tada je – ako ništa drugo – dosledno izvedeno umetničko delo neuklapanja: uništila si svaku mogućnost da se ukopaš u akademskoj ili nekoj drugoj institucionalizovanoj karijeri, nisi pošla ni za jednom budalom niti za većom grupom njih, ništa nisi ni prodala ni kupila bez ispostavljenog računa i poreza. Ulagala si u prijateljstva čak i kada si dovoljno rano i dovoljno jasno videla u kakve grozote za tebe izrastaju. Ulazila si u savršeno neostvarive poduhvate, jer je vredelo. Ni druge odluke ti ne mogu zameriti, sem one s dve mačke, kada si pokazala izvesnu sebičnost. Odozbravam sve tvoje ljubavne odluke, sva čitanja, svu strast tamo gde se najmanje ili

ništa ne dobija, pa i svu očitu glupost koja se pri tome morala ispoljiti. Odobravam i tvoja putovanja, često nepotrebna, uvek uzbudljiva, nikada predvidljiva i društveno razumljiva. Priznajem ti i nešto kreativnosti, dobrog rada i lucidne analitičnosti, premda bih te oborila na većini ispita na svojim predmetima, docnije. Praštam ti čak i to što si naše zajedničko telo, tačnije kosti i zglobove, tako izrabila hodanjem, trčanjem i – ironično – vežbama kao i drugim naporima da se isto to telo očuva da sam, otkako te više nema, postala potpuni invalid s bolovima bez prestanka. Zbog tebe sam siromašna i dobro razumem kako je nekada odmaknutost mogla značiti slavu, a danas znači samo bedu – ali i to ti opraštam. Zameram ti jedino što nisi svakodnevno beležila svoj život i time mi bar olakšala veliki posao sređivanja, strukturisanja, racionalizovanja te mrve sveta. Koliko god da to opterećuje moje pamćenje i usporava me sada kada bih morala biti brža nego ikada, polako postajem svesna da bi to bila neka druga ti-ja, više knjigovođa nego slobodni duh; verovatno bi mi čitanje tvojih beležaka ili dnevnika ubrzo postalo neopisivo dosadno, i na kraju bih patila što je rani život utrošen uludo, s tolikim rasipanjem vremena. Uostalom, nedostatak dokumenata štiti me od bolesti koja, uverena sam, vodi u smrt razuma – od nostalgije: ona može pomoći samo onima koji nemaju ličnu istoriju, pa je popunjavaju pričicama koje većini mogu biti prihvatljive. Naša je razumljiva samo nama dvema, jer

smo – premda ovo zvuči prilično samouvereno – deo priča i istorije stvarale same.

I u tvoje i u moje doba, primetila sam kod obe potmulu naklonost prema urednosti, dokumentaciji, sredenosti... od tegli, štrikanja i recepata do beznadežnog vođenja postdiplomske škole i organizovanja konferencija i zbornika. To smo uspešno okončale, naročito ja. Ako pokušam da svedem svoje račune s tobom, što je surovo olakšano time što te više nema – mogu samo da potvrdim da bih u tvojoj koži napravila isto ili možda još gore. Ukratko, sestro, počivaj u miru u prošlom stoleću, mislim da te neću previše uznemiravati staračkim piskaranjem. Jednu, koliko fizičku toliko i mentalnu naviku nasledila sam od tebe – carsko, zlatno, rajsko gubljenje vremena u putovanju po glavi bez posebnog cilja, u bilo kojim okolnostima. One su za mene sada prilično ograničene. Zato ću pokušati da na kraju nađem neku – ne garantujem ništa – koja bi nas obe zadovoljila: neko drago toplo telo, neko nebo, možda neko malo more.

Ovo je napisano pre samo pet godina, a izgleda jako daleko. Sem uopštenog odobravanja svojoj mladosti, moram naglasiti da toplog tela ima, neba relativno, a malog mora niotkuda. Bilo bi dobro objasniti neke u tajnu zavijene okrete i zaokrete koji se pominju u vezi s mladošću

iako je izostalo svako bliže obaveštavanje. Opraštam, jer je gornji tekst napisan u stilu nekrologa, ali sad krećem s makazama i iglama, a moguće je i krpljenje. Zanima me stvar koju mlađi možda najslabije razumeju: odnos tadašnje svakodnevice i tzv. ideologije. I, kako je bilo živeti u jugoslovenskom socijalizmu? Pokušaću da sebi postavim nekoliko pitanja, najobičnijih, i da na njih odgovorim. Ne tvrdim da će odgovori biti precizni, često će se u fragmentima naći pod raznim pitanjima. To je namerno.

Gde smo i kako živeli

Mama i baka su se naselile na trećem spratu zgrade u Aleksandrovoj ulici, u trosobnom stanu koji je pokojni deda kupio kao svoju beogradsku bazu. Kada su maja 1941. vozom došle iz Osijeka, morale su da se prijave za čišćenje leševa iz ruševina u bombardovanom gradu. Tako su iz Zemuna čamcem prešle Dunav i otišle u svoj stan. Tu sam i ja dospela posle rođenja. U prizemlju je bila apoteka sa zelenim linoleumom na podu i gipsanim Eskulapom i Higijom. Zgrada je malo uvučena; ispred nje su, od ulice Milana Rakića, stračare koje i danas stoje. Od stana najjašnije pamtim luster s bojama, zelenim i smeđim, koje su se razlivala po mutnom staklu na kuglama. Vrlo rano seća-

nje, jer je luster, kad sam imala nešto više od godinu dana, pao, izgleda od vibracija tramvaja, i razbio se o ivicu mog krevca. Mene su našli nepovređenu a budnu – bila sam veoma mirno dete. Sećam se i krvi na kauču presvučenom cvetnom fabričkom tapiserijom, kada je tata skoro odvalio mami uvo gadnim šamarom. Posle razvoda, kada sam imala četiri godine, zamenili smo stan za dva manja. Nas tri smo dobile dvosobni u prizemlju u Đakovačkoj ulici, tata sobu negde daleko u gradu. Iz tog doba sećam se otomana presvučenog tvidom boje cigle na kojem sam čitala potrbuške, oslonjena na laktove. Stan su često krasili proizvodi moje majke, koja je uzalud pokušavala da nađe posao kao istoričarka umetnosti. Moj omiljeni komad nameštaja bio je servan, komoda s vratima koja se otvaraju, jer se unutra nalazio tajanstveni svet porcelana, kristala i flaša s višnjevačom. Iznad servana bio je goblen s prikazom Mileovih seljaka na polju. Blizu nas bila je Đeramska pijaca, koje se sećam zbog brda lubenica leti, na posebnom delu pijace, i prodavnica ribe, isključivo rečne. Bila sam jako izbirljiva beba i dete, jela sam samo kad za mene izvedu čitavu predstavu i nasmeju me da bih otvorila usta; kad me je baka hranila rečnom ribom sa stotinu kostiju, nije bilo nikakvih problema.

U danima moje rane mladosti, pre škole i u osnovnoj, baka je svakog jutra kuvala za svog brata, a u podne za nas.

Prvo je na redu bio jauzn (užina, osiječki sleng), a potom ručak zaposlenih oko četiri popodne. Bakin brat Sava imao je radionicu na uglu Đurićeve i Grobljanske ulice, dijagonalno preko puta kafane „Zapis” koja još postoji. Kao krojač isključivo za gospodu, Sava je predstavljao jednu porodičnu krojačku liniju, dok su drugu činili Simići. Treća generacija nije nastavila tu isključivo mušku liniju ni kod Kalenića ni kod Simića, ali je amaterki ženskog pola bilo na obe strane – na našoj kod Išpanovića, Kojića, Popovića i Slapšaka. Simići su bili uspješniji: ujak Braca mi je sašio nekoliko nezaboravnih komada, naročito tamnoplavi mantil u mornarskom stilu, druga faza kreatora Kureža... sećate se sve-mirskih modela? To je, zajedno s mini-suknjom Meri Kvont, bila velika revolucija mode u šezdesetima – geometrijske linije, obilje bele boje u kontrastu s tamnoplavim i crnim detaljima, *op-art* odnosno optički crno-beli motivi, bele čizme, mnogo plastike, čak i providne. Uz to su manekenke prikazivali kao da lebde u bestežinskom stanju...

Baka je pravilno zaključivala da niko osim nje Savi ne može da donese slavonske obroke koje mu je spremala – pajšl (paprikaš s plućima), noklice s kupusom, šufnudle, granatir-marš i sličnu „zdravu” hranu. Sava je kao najmlađi brat uživao bakino obožavanje bez granica. U radionici bi prevladavao miris vunenog štofa peglanog pod mokrom krpom, sve dok ne bi stigao jauzn u plavoj šerpici. Sava

bi jeo, baka čekala, onda bi malo popričali pa bismo baka i ja krenule nazad. Tamo smo uvek odlazile istim ulicama – strma Trščanska, zimi jako klizava, pa preko Dimitrija Tucovića na Krfsku, i onda još malo uzbrdo. Nazad je uvek bilo mnogo zabavnije: napravile bismo svaki put drugačiji krug, gledale kuće i birale u kojoj bismo živele. Gore nad grobljem, prema vrhu Zvezdare bilo je mnogo malih ulica s puno lepih kuća. Moje omiljene bile su jedna s baštom u Mehmeda Sokolovića i jedna u Ljubljanskoj. Kad bismo se vratile, baka bi opasala kecelju i počela da priprema hranu kakvu je zahtevala moderna porodica, naročito onaj njen „srbijanski” deo koji je prezirala: uživala je u prevarama jedno-za-drugo, koje je njena kulinarska veština omogućavala. Jagnjeće umesto telećih šnicli, kesten-rolat od belog pasulja... Pravi lirski trenutak nastupao je kada je savijala testo za štrudlu, i kad se tanki sloj dizao nad stolom kao veo, jedro ili anđelovo krilo. Baka je išla oko stola i navijala ostatak testa, koji se onda pekao kao „pitino dete”. Bundevara je u kući bila omiljenija od štrudle od jabuka. Jabuka se nije jela do Petrova, grožđe se jelo s hlebom, lubenica posle Gospojine, za Božić se jelo posno. I ništa od toga nije imalo veze s verom.

Zvezdara nikad nije bila elitna, ali je zato bila raznolika, s mnogo romskih dvorišta i nekoliko sasvim legendarnih kafana. Tu se najlakše doseljavalo, otuda šarenilo. Naša

rodbina, poterana iz Osijeka 1941, naselila se u njenom gornjem delu iznad groblja kao i u delu prema ulici Vojislava Ilića, zatim neki u Domanovićevoj i oko Cvetka.

Stan u Đakovačkoj zaista nije bio najzdraviji, mama i baka su se bojale vlage. Uspele su da ga zamene za stan na četvrtom spratu zgrade na uglu Rasinske i Bulevara Revolucije. Taj je stan uistinu bio lep i svetao, s dve odvojene prostorije i sobom za primanje (dnevna soba kao pojam još nije postojala). S kuhinjske terase pucao je pogled sve do Dunava, s balkončeta na drugoj strani videle su se visoke krošnje kestenova i Bulevar. Odatle sam krenula u školu „Vuk Karadžić” (iza današnjeg kulturnog centra – ili već šta je – s istim imenom). U četvrtom osnovne iz novog stana prešla sam u školu „Filip Višnjić” – ta i danas postoji. Toga stana se sećam po lepom kupatilu sa stojećim bojlerom na drva i kadom u kojoj je nedeljom ujutro svoj poslednji krug plivao som s Đerma. Egzekuciju riba i kokoši obavljala je baka, mama i ja smo tada izlazile u šetnju. Na istom spratu živela je Slovenka Lidija, udovica, koja je šila za dame: kod nje smo odlazile još mnogo godina pošto smo se odselile. Preko puta, na Bulevaru bila je poslastičarnica, jedno od retkih luksuznih mesta, sa sedištima od crvenog somota i kristalnim čašama na policama. Tu su mi kupovali sladoled u kornetu – čista prevara: zbog mog osetljivog grla podmetali su mi šlag. Ali barem je bio pravi a ne onaj iz kesice koji je obeležio sedamdesete i osamdesete godine, kada

se pravi šlag još uvek dobijao samo u Sloveniji. Taj blok je inače docnije bio potrošački raj s tekstilnom radnjom „Plitvice”, knjižarom i slobodno stojećim stubom koji je svetleo i okretao se i svima prikazivao portretna dostignuća fotografa koji se nalazio u susednoj uličici. Tu se doselila i „Jugoplastika” u kojoj smo kupovali prve prave lopte, plastiku na metar i plastične niti u svim bojama na metar, od čega smo pleli besmislene ovitke za flaše. No to je uistinu bila eksplozija čistih i jarkih boja, za razliku od odeće koja se mogla nabaviti uglavnom u sivim, maslinastim i bordo nijansama. Miris prodavnice „Jugoplastike” i danas mogu da prizovem...

Baka je obolela od gušavosti, i morala je na operaciju, a svakako smo zbog njenih godina morale da pređemo na niži sprat. Tako smo se konačno preselile u kuću koju su sagradili nemački zarobljenici na Bulevaru, između Bregalničke i Gvozdićeve ulice. S jedne strane dodali su nam veliki blok, a na drugom uglu zjapila je rupa od bombe u kojoj su se deca igrala. Zatim je i tu nikla velika stambena zgrada. U komšiluku se pričalo da su stanove u njoj dobili samo članovi partije. U prizemlju su otvorili radnju „Tri čekića” koja je prodavala oruđe, eksere i pokoji šporet. Zid s kutijama eksera bio je impresivan. Tako je prodavnica hrane, čiji se šef zaista zvao Toša, prestala da bude „Kod Toše na ćoš”. Na uglu su postavili i kiosk za štampu, tako da je dnevno snabdevanje bilo jednostavno. Nedeljom prepodne odlazilo

se na pijacu Đeram. Iza nas, u Bregalničkoj ulici, još je i danas crkva Bogorodičin pokrov, a malo dalje, Plečnikova crkva Svetog Antuna. Dve crkve su se oglašavale s nekoliko minuta razlike, nikad nismo bili u nedoumici koliko je sati. U onoj pravoslavnoj bila sam krišom krštena kao Natalija-Jovanka, jer baka i mama nisu imale puno poverenje u civilno imenovanje po Staljinovoj kćerki.

Naš stan nije bio veliki – samo kuhinja, velika soba okrenuta prema Bulevaru i ulazna soba s antreom. Kupatilo i toalet morali su se stiskati s kuhinjom. Još smo i onu veću sobu povremeno izdavali rođakinjama koje su iz Srema dolazile na studije... Kada se mama preudala, ostale smo samo baka i ja i više se nije izdavalo. Kada je baka umrla, ostala sam s dvadeset dve godine sama u svom stanu, što je za Beograd bila prava retkost, bar u našem društvenom sloju.

U „Tri čekića” kupovali smo tehnički napredak, onako kako je dolazio: radio „kosmaj” zamenili smo čudom koje je pod gornjim poklopcem imalo i gramofon. Po savetu tetke Zage u istoj radnji kupila sam i raspoložive ploče, jednu s valcerima i drugu s polkama, longplejke. Zeleni šporet na drva zamenio je beli električni, crni bojler na drva takođe beli električni, došao je i prvi frižider – beli – nekako istovremeno kada su mama i očuh kupili „fiću” boje trule višnje. Zadnja stvar koju sam kupila u „Tri čekića” bio je beli televizor. Smatrala sam velikim dostignućem samostal-

nosti kad sam uplatila, a zatim poštom iz Zagreba dobila, ploču Bitlsa „Revolver”. Stan sam počela uređivati za sebe posle 1970, pretvorivši ga u komotno i elegantno boravište za zlatno doba.

Negde sredinom šezdesetih očuh je uočio montažnu zgradu preostalu s nekog sajma i upotrebljenu za snimanje. Tu su kućicu kupili od njegovog honorara zajedno s ujka Bracom. Odneli su je u Orebić, gde su prijatelji iz Zagreba i Sarajeva zamolili prijatelje iz Subotice da je postave iza „Jugokožinog” odmarališta u bivšem semeništu. Prve godine smo u njoj letovali a docnije, kada smo plac dobili, gradili smo, u ritmu očuhovih i maminih honorara, pravu kuću. Tamo smo letovali nekih trideset godina, sve do rata. Kada su se očuh i mama penzionisali, provodili su u Orebiću po devet meseci godišnje. Vraćali su se u Beograd za očuhovu slavu, Svetog Alimpija i ponovo odlazili na more posle Bogojavljenja, odnosno mog rođendana. Putovanja do Orebića bila su herojska, s relativno malo asfaltiranih deonica puta. Obično bismo prespavali u Višegradu, gde sam ja fotografisala most u hiljadu perspektiva, ili u Sarajevu kod prijatelja. Od sedamdesetih putovalo se komotno, kola su se stavljala na voz do Ploča, pa onda na trajekt do Trpnja. Mama je u Orebić dovela mnogo prijatelja, to je bila vesela kolonija. Odlazak zauvek druga je priča.

U gimnaziji sam se navikla da pešačim: Kinoteka, gimnazija, knjižare, kuća. Na fakultetu se pojavila i Uni-

verzitetska biblioteka. „Lipov lad” – Kinoteka, 11 minuta. „Lipov lad” – Filozofski, 20 minuta. Zbog izloga.

Nedeljom bih odlazila kod oca. On je u slobodno vreme bio odbojkaški trener. Jedanput me je vodio s timom na gostovanje u Banju Koviljaču. Na putu sam dobila užasnu infekciju na nozi, morala sam na operaciju. Posle toga više nije bilo putovanja. Otac me je leti vodio na kupanje kod Brankovog mosta, na utakmice i atletska takmičenja. Tako sam videla Emila Zatopeka, češkog trkača na duge staze i dobitnika čak tri zlatne medalje na Olimpijadi u Helsinkiju. Tada je „češka lokomotiva”, kako su ga zvali, bio u ozbiljnijim godinama, nije stigao prvi, ali je, kako je otac rekao, trebalo gledati ga pre svega kako diše. Kad se otac ponovo oženio, odlazila sam kod njih na nedeljne ručkove. Konačno sam ga još posećivala na televiziji, gde je radio kao lektor. Imali smo trenutke iskrenosti i smeha...

Ideološko putovanje

Moja porodica nije bila ideološki opredeljena. Otac je bio predratni oficir koji je četiri godine proveo po logorima od Strazbura do Striža u Ukrajini, veći deo u onim kažnjeničkim. Od monarhiste je u logoru postao komunista. Kad se vratio, dobio je opet visok oficirski položaj (inženjerski,

pontonjerski), i sa svojim komunističkim pogledima nije mogao da se uklopi u postojeće nekomunističke običaje: zbog protesta što oficiri jedu drugde i drugačije od običnih vojnika istupio je iz partije i počeo da radi kao lektor. Bravo, tata, dve godine kasnije sigurno bi zaglavio s Informbiroom i svojom tvrdoglavošću. To se uostalom desilo kumu, koji mi je na početku te godine dao ime Staljinove kćerke. Ja sam bila u modi šest meseci, on je otišao na Goli Otok. Baka i mama, moja osnovna porodica u prvih osam godina života, bile su mrziteljke svake politike koju vode muškarci, baka radikalno, mama konformistički. Dedu su ustaše javno ubile u Osijeku maja 1941. Baku i mamu spasli su Nemci, koji su ih stavili na voz za Beograd, gde je pokojni deda imao stan za zabavu i moguću budućnost. Ostalo je ovo drugo. Baka je bila oštra feministkinja, koja se pridružila akcijama AFŽ-a, mama je, kao što rekoh, bila konformistkinja. Docnije se, radeći u „Vojnoj enciklopediji”, suočena s pitanjem kad će u Partiju vadila time što je religiozna; u poznoj starosti u to je i sama poverovala. Mama i tata su se rastali zbog njegove nasilnosti – tada se nije znalo za PTS (posttraumatski sindrom). Posle razvoda su se dobro razumeli, tata joj je našao i posao. Sem feminizma, za drugu ideologiju nisam znala sve do ranog puberteta. Vaspitanje dve žene bilo je moderno i zapanjujuće liberalno, što me je spaslo od najglupljih grešaka u najranijem

dobu. Sve docnije greške pravila sam dobrovoljno. Mami sam beskonačno zahvalna što me je snabdevala knjigama. Radila je u „Dečjoj knjizi“, izdavačkoj kući koju su vodile Mira Alečković i Desanka Maksimović, i sem štampanih knjiga, noću sam slušala čitanje korektura s njenom prijateljicom, to je radila honorarno. Mnogo bolje od ranih radova za preživljavanje, kad je kao nezaposlena istoričarka umetnosti i polaznica slikarske škole Jovana Bjelića za vreme rata, između ostalog, slikala bolesti konjskih usta. Te su slike, sa sve krvlju, gnojem i istrulelim zubima, bile okačene da se suše po celom stanu, pre nego što su otišle naručiocu za veterinarski udžbenik. Sem ove faze, koje se odlično sećam, mama je pokušavala da nas prehrani pravljenjem slikanih poslužavnika i podmetača za čaše – jedan još uvek imam – kao i slikanjem Diznijevih junaka na staklu, a neko vreme je radila za pozorišta i za „Avala film“. Njene crteže kostima za filmove, poput nesnimljenog „Hajduk Stanka“ i nekog filma sa staroslovenskom tematikom, još imam, a tu su i modni crteži za ženski časopis *Vesna*, koji je uspeo da izađe u dva broja. Imam i nekoliko njenih slika.

Onda je „Dečja knjiga“ ukinuta, ali sam ja za sva vremena ostala opredeljena za dobru književnost. Mama se docnije zaposlila u „Vojnoj enciklopediji“ i tamo dočekala penziju. Bila je lektorka i pisala je članke. Čitanje korektura

za honorar postalo je dosadno. Sem maminog donošenja i čitanja knjiga, postojala je i institucija, biblioteka „Radoje Domanović”, jedna tramvajska stanica iznad nas, u jednospratnoj kući na mestu današnjih blokova, tačno preko puta kafane „Lion”, koja nije bila na dobrom glasu. Mi smo živeli malo niže od kafane „Lipov lad”. U biblioteci se sedelo u ogromnim i prilično izlizanim kožnim foteljama, verovatno iz neke kancelarije od pre rata, i tu sam birala knjige, koje sam posle nosila kući. Miris te biblioteke neću nikad zaboraviti. Još samo napomena o kafani „Lipov lad”: u prelepu baštu s lipama baka je rado izlazila na čevapčiče, premda je inače mrzela „kafansku” hranu. Mama i očuh su tamo odlazili i zimi, i unutra je vrvelo od neobičnih tipova, abonenata – sećam se naročito jednog malog grbavog, s kačketom. Mama je jedanput tiho rekla očuhu: „Ovo su sve četnici.” – što je verovatno bila tačna procena. Zimska hrana bila je isto tako dobra kao i roštilj. Unutrašnje dvorište s terasom unaokolo, sve obojeno u „mađarsko zeleno” bilo je drugi svet, po terasi su se ponekad mogli videti ženski likovi koji su prostirali veš ili pušili. Docnije sam razumela. Kada su na mestu kafane sagradili pseudoalpsku građevinu, ceo komšiluk bio je uvređen – i još je, posle kojih četrdesetak godina.

U mom ideološkom razvoju liberalizam moje majke i bake imao je ključnu ulogu. Baka je bila izrazita ateistkinja,

jedan od njenih saveta bio je da, kada sretnem popa na ulici, kažem: „Ljubim ruke!”, ali da to nikako ne uradim, zbog higijene. Što se vlasti tiče, baka je slušala praktične savete režima, i prešla je sa svinjske masti na ulje kada je to savetovano građanima. Mama je u jednom trenutku osetila milost jugoslovenske politike nesvrstanosti: prilikom prolaska Bulevarom Revolucije, gde smo stanovali, Nehru je lično zaustavio automobil, izašao i posebno se pozdravio s njom: bila je visoka, zgodna i u veoma lepoj beloj haljini. Baka je neko vreme radila kao sluškinja u japanskoj ambasadi, i na pitanja kakvi su Japanci, imala standardni odgovor – isti kao mi. U mome malom svetu, obeleženom knjigama i *Politikinim Zabavnikom* (docnije i *Kekecom*), partizana nije bilo. Zvuči neverovatno, ali je istinito – deca su doduše o proslavama nosila crvene marame, ali nekog pritiska nije bilo. Bilo je porodičnih prijatelja ibeovaca, prema kojima su mama i baka pokazivale simpatije jer su patili, ali znalo se da neće da govore o tome. Isto poštovanje imale su prema mojoj učiteljici, koja je uvek bila u crnom, kao majka palog narodnog heroja. Za vreme borbi za oslobađanje Beograda, mama i baka su pripremile stolice i uže da se obese ako prvo dođu Nemci ili Rusi – srećom, prvo su došli partizani. Otkrivanje ideologije obavila sam sama, prvo crtajući uniforme za boravak „u šumi” kad zatreba, modno i praktično. Jednog leta, kad su mama i Rade (moj očuh, pridobijen kad sam imala osam

godina i tek posle mog odobrenja) zamenili stan s oficirom iz Pule da bi letovali posle filmskog festivala, u tom mi je ogromnom stanu pripala soba u kojoj je oficireva supruga držala sve brojeve *Praktične žene*. Nemajući ništa drugo, pročitala sam ih sve i stekla dragocena znanja bez trunke ideologije. Tu moram dodati i pomenutog očuha, filmskog direktora i slobodnog umetnika, koji nije imao stalni posao, nego honorare od filma do filma. On je bio ljubitelj romana „X-100”, vestern romana „Zejn Grej”, a imao je i nešto avanturističkih – „Martin Sorgo”, „Tri musketara” i „Posle dvadeset godina” Aleksandra Dime u plastificiranim koricama. Očuh me je vodio i na snimanja. Posebno pamtim snimanje filma „Čuvaj se, La Tur!” sa Žanom Mareom koji je na moje oči skakao s jednog konja u trku na drugoga, ništa kaskader.

Ovo sam sve navela da istaknem autonomnost svog pristupa komunizmu. A on se desio u staroj Kinoteci, onom čarobnom podrumu s fotografijama iz filmova svuda unakolo i stolicama obojenim u crno, koje su škripale. To je bio moj hram, sedište moje vere od jedanaeste do dvadeset i prve godine, često i docnije. Tamo sam odlazila sama, skoro svakodnevno, jer nijedna moja drugarica nije bila tako luda... Razvila sam se u pravu čudakinju, filmsku nakazu, što sam ostala do danas. Sem nemih filmova, kad je u publici sedelo približno deset sličnih čudaka, bilo je i veoma popularnih predstava, s dugim redom napolju. No

onaj koji me je okrenuo komunizmu nije imao mnogo publike – bila je to „Oklopnjača Potemkin”. Ja sam naprosto poludela, što dokazuje sovjetske teorije o filmu i njegovom uticaju, naročito pogleda Bele Balaša. Ne znam koliko sam puta gledala taj film. On me nije odveo u neko generalno proruskno ludilo, i dalje sam gledala i sve drugo, ali je pro-uzročio spontani, intimni odziv na komunizam. Imala sam trinaest godina i već bila etablirana kao talentovani, ružnjikavi namćor u okrilju Klasične gimnazije, kad je Ružica, mamina prijateljica i partnerka u noćnim korekturama, zaposlena u vojnoj štampariji, dobila ideju da joj ja nešto napišem za partijski sastanak povodom Oktobarske revolucije, za honorar. To je bio prvi honorar u mom životu. Ružica je pročitala moj tekst, umalo da nije dobila partijski ukor i na sastanku se, a šta bi drugo, rasplakala. Opravdala se pričom o rastresenosti zbog bolesne majke. Nije tražila da joj vratim honorar. Posle je to postao porodični vic, a na moj samorodni komunizam niko se nije posebno osvrtao. Baka je smatrala da ja treba da živim s njom, u stanu na Bulevaru, da bih ga nasledila (što nije bilo sasvim izvesno s obzirom na društveno vlasništvo), studirala i postala samostalna, a mama je uvek imala smisao za humor. Tako je moj komunizam tinjao, bez čitanja klasika marksizma, i uskoro se zalepio na svoju prirodnu osnovu – antičku demokratiju.

Socijalno okruženje svoje porodice mogu danas da ocenim kao nižu srednju klasu, više siromašnu ali nimalo lišenu obrazovanja i kulture. To je bilo gnezdo slobodnog mišljenja i dubokog uverenja o jednakosti, i razuveravanje o tome me je uvek jako pogađalo. Porodica mog oca bila je neobično siromašna, u to sam se uverila tokom svoje jedine posete njima u Šapcu, kao dete. Tamo su se doselili iz Srema, gde je, u Krušedolu, rođen moj otac. On je svojim talentom i voljom postao jedino što se tada moglo, vojnik, pa oficir. S mamine strane su bili slavonski Srbi iz Budimaca, koji su se naselili u Osijeku. Mama je rođena u Našicama, jer porođajna ekspedicija nije stigla do Zagreba. Tu su u generaciji moje bake svi bili krojači, dva sina i dve kćeri. U našu liniju visokih i plavookih ugurao se moj deda, mešanac i potomak mađarskih Roma. On je rano napustio krojaštvo i bacio se u prodaju cipela, kuća, konja, a voleo je kocku i kupleraje i kupio je velikog „forda”, koji nikad nije naučio da vozi. U takvoj krizi identiteta, s govornim znanjem bar sedam pokrajinskih jezika, deda Vlado nije imao druge nego da se proglasi Srbendom i zauzme značajno mesto u četničkoj organizaciji između dva rata, postavljajući se time kao velika meta ustašama koji su kuću mojih prvi put zapalili još 1938. A i bio je veliki, i svi su ga se sećali kao bonvivana, rasipnog, radodarnog i velikodušnog. Baka ga je napustila krajem tridesetih ali on je brinuo za porodicu,

naročito za moju majku. Sećala se da ju je odvrćao od komunizma – tada očito privlačnog omladini – tvrdnjama da komunisti neguju „slobodnu ljubav”. Mama i tata su se upoznali na plesu u „Rojalu”, danas postsocijalističkoj ruševini u Osijeku. Mama je bila prva koja je završila fakultet u toj porodici koja je u dve generacije prešla put od seljaka do zanatlija i zatim do gradskih obrazovanih krugova. Svi su se tokom rata preselili u Beograd.

Imali smo dodira i s visokom nomenklaturom. U zadnjem stanu na Bulevaru, u kojem sam živela trideset tri godine, prvi susedi bili su nam porodica prave komunističko-partizanske provenijencije. On, bivši borac i Titov gardista iz Bosne, ona, lekarka iz ugledne mostarske porodice najvišeg sloja, i sin, moj prijatelj iz detinjstva. To su bili prijatni ljudi, nikakvog posebnog luksuza kod njih nije bilo. Ja sam volela njihovu „tursku” sobu s izrezbarenim nameštajem. On je umro još relativno mlad, ona je dolazila kod moje bake da se isplače i dobije novu snagu u poslednjim mesecima njegovog života. Ona je inače bila sjajna dijagnostičarka, uvek spremna da pomogne. Godine 1970, kad su me uveče onog dana kad smo počeli štrajk četiri škole (Filozofski, Filološki, Dramska i Likovna akademija) pred kućom sačekali tipovi u civilu s bokserima na rukama i kad su mi razbili arkadu, pozvonila sam kod nje u gluvo doba. Bez reči me je previla, tako da ne moraju da

me zašivaju. Ništa me nije pitala. Jedino mi je rekla da ne idem u bolnicu.

O jednakosti sam se morala pitati u Klasičnoj gimnaziji, gde skoro punih osam godina nismo imali nijedan dodir s ideologijom. Primera radi, na časovima istorije umetnosti imali smo seminare – samostalno pisane radove. Jedne godine je to bila antička umetnost, druge – Biblija u umetnosti. Tek zadnje godine dobili smo mlađeg profesora istorije koji je predavao o ofanzivama. Što se tiče predvojničke i zatim kao nekog društvenog obrazovanja, to je uglavnom bila zavitlancija. Bila su dva odeljenja, francusko i englesko, ali smo zatim imali i kurseve engleskog odnosno francuskog za oba odeljenja. Sem redovnih predmeta – grčkog i latinskog, naravno. Tamo me je u četvrtom osnovne poslala nova učiteljica, koja je smatrala da sam nešto posebno. U gimnaziji sam, dakle, od desete godine mogla da vidim realniju sliku društvenih slojeva. Bilo nas je pripadnika svih naroda i narodnosti, ali i iz svih društvenih grupa, od dece profesora univerziteta, umetnika, lekara, generala, do onih slučajno odabranih iz nižih slojeva. Moj položaj bio je specifičan: obično sam sedela u dnu učionice, s problematičnim dečacima, da ih mirim i dajem im primer. Koji crni primer! Uglavnom sam nešto piskarala, i budila se tek na grčkoj i latinskoj gramatici – to su bili moji omiljeni predmeti. U slobodno vreme išla sam u

Kinoteku, a ne na klizalište „Tašmajdan“, koje je za zgodne devojke bilo nužno. Moji mi nisu mogli kupiti klizaljke, ni trendi karirane suknje, ni fine pulovere, obaška što nisam bila zgodna, a sentimentalno sam bila potpuna nula. Nedeljom nisam išla na izlete, nego sam vodila svoje dve nećakinje na prepodnevne predstave crtića u okolnim bioskopima – „Avali“, „Zvezdari“ i Domu kulture „Božidar Adžija“: ja sam našla izgovor da vodim devojčice, da bih gledala crtiće. Za zločeste dečake bila sam pravo olakšanje, odlično smo se slagali, a i šaputala sam im. Od petnaeste sam počela oboljevati od zapaljenja pluća – svake godine jedanput. Imala sam duge periode odustvovanja, a u školi nisam morala na fizičko obrazovanje. Počela sam u tim pauzama odlaziti iz gimnazije – tada već u Njegoševoj ulici – do knjižare i antikvarnice SANU, i počela sam praviti svoju biblioteku. I osvojila sam novi hobi – fotografiju, kad sam za rođendan dobila „lajku“.

Ključni ideološki preokret desio se jednu godinu pre mature. Predočeno nam je da treba da razmišljamo o ulasku u partiju. Na sastanku cele gimnazije u svečanoj sali, smatrala sam da treba da iznesem svoje sumnje da smo s manje od osamnaest godina zreli za partiju: posledica – svi ostali ušli su u partiju, sem mene. Niko me više nije pozvao, posle tog oglašavanja. Tada sam shvatila kolika je razlika između mog ličnog i onog realnog, masovnog ko-

munizma. Posle mature je svaka generacija klasičara išla na ekskurziju, naizmenično u Grčku i Italiju. Nama je pripala Grčka, ali je novi direktor Osme gimnazije, gde su bila klasična odeljenja, odlučio da je to nešto buržoasko i ukinuo nam ekskurziju. U jesen, pred upis na fakultet, mama je imala neku krizu s očuhom, dobila je honorar za nameštaj za moju sobu, ja sam se nameštaja odrekla, i onda smo, zajedno s još dve mamine prijateljice, otišle na dvonedeljno krstarenje po Sredozemlju – Venecija, Dubrovnik, Krf, Korintski kanal, Pirej-Atina, Krit, Aleksandrija, Port Said, Kipar, Bejrut, pa još nedelju dana na brodu u Veneciji na kraju, zbog poplava... Sašile smo garderobu za put, pile koktele na brodu „Istra”, dame su flertovale s naočitim kapetanom i oficirima, ja sam spoznala šta želim da budem, fotografisala sam opsesivno, i raskrstila s Klasičnom gimnazijom, klasama i elitama, zauvek. U Pirej smo stigli uz zalazak sunca, još se sećam kamene ploče na koju sam stupila, novembra 1966. naše ere. To je otada bio moj svet.

Telo i moda

Mama je za vreme rata radila u parfimeriji i dobro se razumela u kozmetiku. Baka je, dok je bila ugledna supruga, uz svu dinamiku dedinog haotičnog osećaja za poslove,

pazila na modu. Dva puta godišnje odlazila je po garderobu i šešire u Peštu, da bi u njima leti boravila u Rojču s mamom i prijateljicom iz Zagreba. Beogradski period je za nju bio mučno sirotinjski, imala je invalidsku penziju i nikada nije dobila sanjanu nemačku odštetu za muža. Mama i ona su se naučile improvizacijama, mama je s tim nastavila i posle rata – kragnica, žabo, broš, ešarpa, tako da se svaki dan izgleda drugačije, „prevrtanje” kaputa i slično. Zahvaljujući tim talentima, i mene su lepo oblačile. No ja sam u gimnaziji, kad je u višim razredima prestala obaveza nošenja crne kecelje, odlučila da budem mračnjak s naočarima, i odevala sam se u sivo, smeđe i crno. Temeljna promena stigla je s mladom maminom prijateljicom koja je neko vreme bila kod nas, u lovu na muža. Diplomirala je francuski jezik i predavala u školi, i umesto da bude srećna i samostalna (predlog moje bake), ona je uistinu opsesivno želela da se „dobro” uda. Bila je zabavna i duhovita, i kupovala je francuski *Elle*, kojim me je potpuno zarazila. To je bila moda koja mi se dopadala, za razliku od *Burde*. Gutala sam reklame, slike i tekstove, što je bilo korisno za moje znanje francuskog, ali sam postala žalosno svesna čega sve nemam, i šta se zaista nosi. Kad se u prodaji pojavio prvi dezodorans, morala sam ga kupiti: posledica je bilo teško zapaljenje limfnih žlezda. Od tada podnosim samo posebne, naravno najskuplje marke, klinički pro-

verene... Pantalone su se tada retko nosile, farmerke su se dobavljale u Trstu. Mama je dva-tri puta putovala vozom u Trst, ali nije donosila ništa nama, samo je švercovala za prodaju. Tako sam propustila tergal-suknje i šušlavce, a i farmerke. Ne sećam se da sam ikad imala igračke. Lutke sam sama pravila i odevala ih u haljine koje sam za njih šila iz raznih istorijskih epoha: to je bilo doba kad sam bez prestanka čitala „Likovnu enciklopediju”, koju je mama kao službenica jeftino kupila iz sedišta u Zagrebu. U Zagreb je odlazila za Dan armije, svakog 22. decembra, i ja sam ponekad išla s njom. Mama je išla na bal „Enciklopedije”, igrala je valcer i s Franjom Tuđmanom (koji je svaki put na kraju lupao petama), bivale smo kod zagrebačkih prijatelja, išle u pozorište i na koncerte. Za te prilike imala sam malu crnu žersejsku haljinu.

Kad sam završila gimnaziju, višegodišnje čitanje časopisa *Elle*, relativno blagostanje i moj izgrađeni ukus potpuno su me promenili. Mama i ja krenule smo u modiranje – mini, midi, maxi, cvetne košulje, haljine-košuljice. Šila sam komplete kod ujka Brace, haljine i suknje kod Lidije, mama je još za mene šila i plela, kupovale smo kvalitetne tkanine na Terazijama, očuh mi je za maturu dao i prvi parfem, „balensiaga dis (10)”. *Elle* me je naučio kako se šminka. I premda je Dragoljub Mićunović na dvorištu Filozofskog fakulteta juna '68. opomenuo ženskinje da

mnoge nose šminku i modnu odeću, ništa me više nije moglo zaustaviti. Počela sam da pletem i šijem sama. *Elle* je imao još jedno blagotvorno dejstvo – počeo je sa serijom recepata, četiri u svakom broju, koji su se isecali iz časopisa. Suvišno je reći, danas imam kolekciju od nekoliko hiljada, jer nikad nisam prestala da kupujem *Elle*, sve do danas. Kada se baka ozbiljno razbolela, ja sam pripremala dijetu po lekarskim savetima. Do tada uopšte nisam imala pristupa kuvanju – iz recepata sam naučila kako ispeći jaje. Učila sam od nule.

Posle studentskih nemira '68, partija je, kako bi se reklo, „olabavila”. U Beogradu su se mogle kupiti italijanske cipele, francuski parfemi, pojavila se i domaća moda. Bilo je knjižara sa stranim knjigama i stripovima, bilo je engleskih čajeva i pića svih vrsta. Opšte potkupljivanje, nesumnjivo, ali imalo je svoje prednosti – biti revolucionarka, bez pasoša, proganjana od policije, i usklađivati torbicu sa sandalama.

Moja samostalnost dosegla je neslućene visine – recimo samostalni obilazak manastira na Kosovu, uglavnom u somotskim farmerkama. Na tom putovanju nikad nisam doživela ništa neprijatno.

Studentska pobuna '68. donela je i neke druge izazove. U skupštini na dvorištu dve studentkinje su izviždali kada su počele govoriti o feminizmu. Seksualna revolucija

značila je da su dečki smatrali da je odličan trenutak za „hajde, sestro/dругarice/curo”, bez odgovornosti, a prednjačili su nikakvi i bubuljičavi. To osvešćenje mnogo mi je pomoglo u očuvanju samostalnosti i kriterijuma koje mi je baka utuвила u glavu. Sa druge strane, neposredno je vodilo u čudne običaje kasnih sedamdesetih i osamdesetih, kada sam se iz sve snage bavila aerobikom, jogom, plivanjem, džogingom, terenskim obilascima sa mužem arheologom i uopšte zdravim životom s povremenim hedonističkim zastranjivanjima.

*Revolucija: govor na četrdesetogodišnjici '68,
Filozofski fakultet, Beograd*

Ovaj, zaključni deo mog grubog nacрта mladosti, treba da pokaže razliku između govora/pisma koji sam upotrebljavala opisujući prošlost iz vrapčije perspektive, dakle u niskom letu i s mnogo skakutanja po tlu. Govor koji navodim održala sam 2008. godine na naučno-svečano-spomeničkom sastanku povodom četrdesetogodišnjice '68. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bili su prisutni mnogi učesnici i svedoci. Neki su se trudili da istaknu svoj sadašnji položaj (nacionalistički), neki su bili naučno strogi, kao uvek, neki su očajnički isticali svoje zasluge i

svoju iskrenu žalost. Ja sam poželela da – kao i obično – unesem destruktivnu i ironičnu notu, zato pominjem revoluciju. I danas mislim da je to ono što od revolucije treba posebno čuvati i negovati. Taj govor/pismo nužno i temeljno se razlikuje od onog upotrebljenog ranije.

Sećam se dana: dok smo sedeli u sali namenjenoj dekanovim sednicama, sručila se letnja oluja i kada smo izašli, miris lipa u dvorištu, pojačan ozonom, naprosto je opijao. Možda zbog toga, osetila sam se kao pobednica i poletela sam, sa sve svojim štapom i Božidarom na koga sam se naslanjala, kao moćna sova, u potpuno tihom letu nad gradom. To je bio pravi oproštaj od mladosti. Ispisala sam svoju istoriju, koja se razlikuje od akademske užtogljenosti, muške političke sujete, autoriteta koji su za sobom ostavili ruševine, čudovišta koja su planirala sudbinu naroda i delila smrt širokom rukom.

Moj zadatak je, kako sam ja razumela, da prikažem jedan dosta neobičan i sasvim marginalni aspekt '68, odnosno jednu od njenih posledica – veoma ludičku, možda jedinu institucionalizovanu ludičku posledicu '68. Drugo, htela bih, zato što je to moj posao, da govorim o epistemološkom obratu koji se desio u mojoj 'matičnoj' disciplini. Na kraju ovog iscrpljujućeg dana govoriću o disciplini u kojoj se nešto desilo zahvaljujući '68, a to je oblast antičkih studija, verovali ili ne.

Što se tiče moga učešća u događajima '68. ja sam jedno od onih lica koje ste možda videli u masi a možda i ne, bila sam samo student i ništa drugo. Međutim, na kraju procesa izbacivanja starih članova Saveza komunističke omladine i prihvatanja novih, u jesen '69, partijska vlast je imala problem: htela je da izabere novi fakultetski odbor na Filozofskom fakultetu, i da istovremeno osigura da u njega ne uđe niko ko je bio aktivan '68. godine – pa su se lukavo dosetili, pošto nisu imali dovoljno mladih snaga posle ukidanja partijske organizacije u jesen '68 – a i oni koji su se prijavili za novu organizaciju nisu uživali nikakav ugled – da izaberu nekoga ko bi bio potpuno neutralan da izvede nameštene izbore – i to sam bila ja. Slučajno sam dobila nagradu kao najbolja studentkinja fakulteta i izbor je pao na mene koja sam dolazila s izvesno najmarginalnije grupe na fakultetu, sa klasičnih studija: neko ko naizgled pojma nije imao ni sa čim, tako da ne izazove sumnju, trebalo je da ograničuje izbore za FOSS – Fakultetski odbor Saveza studenata. Za mene je to bila životna prilika, koju sam zgrabila obema rukama – da pokrenem nezavisne, slobodne izbore u Sali heroja na Filološkom fakultetu. Te izbore sam organizovala po pravilima atinske demokratije, neposrednim glasanjem, i glasovi su odmah prebrojani. Izabrali smo, naravno, FOSS u kojem su bili svi istaknuti članovi pokreta od pre godinu dana. Predsednik FOSS-a bio je Vlada Mijanović (dobio je najviše glasova), bila je tu Sonja (Liht), bio je i Bube (Rakić), pokojna Neda Nikolić i još neki drugi ljudi...

Dakle, jedno društvo koje su studenti slobodno, svojom voljom izabrali da im budu vođe FOSS-a. Izabrana sam i ja, i to sam shvatila kao priznanje svojoj individualnoj građanskoj akciji. Nisam se ni sa kim dogovarala pre toga, radila sam po svom ubeđenju, potvrđenom u svemu što sam do tada pročitala. A čitala sam mnogo. Kada danas pogledam na život koji sam vodila, mogu reći da je taj postupak ostao model po kojem sam se ponašala, uglavnom na svoju štetu – i na to sam još uvek ponosna. Svesna svog 'istorijskoga čina', nacrtala sam tada kolektivni portret-karikaturu svih članova FOSS-a.

Jedna od odluka novog FOSS-a bila je da ima i svoj medij, svoj časopis: za to sam angažovana ja s još dvoji-com kolega, Zoranom Minderovićem i Milanom Ćirkovićem, i nas troje smo se, pripremajući glasilo FOSS-a, prepustili nevidenom uživanju i zavatlavanju. Ono, s punim znanjem i odobravanjem Vlade Mijanovića, nije" bilo nikakvo dosadno informativno glasilo, kao što je bila većina dokumenata '68: mlada generacija kao da se nadmetala sa svojim starijim protivnicima na vlasti ko će imati prežvakaniji, drveniji jezik... Naše glasilo bilo je jedno zafrkavanje na sve moguće teme. Imenovali smo ga *Frontisterion*. *Frontisterion* je ona košara, 'mislonica', kako bi bio doslovan prevod s grčkoga, u kojoj Sokrat visi pod tavani-com i razmišlja u Aristofanovoj komediji 'Oblaci', odnosno 'Oblakinje'. Postoji priča, dobra ako i nije istinita, da je Sokrat u publici ustao za vreme prikazivanja ovoga strašnog ismejavanja, kako bi ga prepoznali i oni koji ga nisu poznavali iz atinske svakodnevice. Da bismo celu stvar

pripremili, napravili smo izložbu 'političke arheologije', koja je bila pripremljena u dvorištu Filozofskog fakulteta, u takozvanom desnom podrumu gde smo istakli razne predmete sa suludim naslovima, a pripremili smo i plakat na kome je prikazan Sokrat iz profila i anfasa uz poruku: 'Traži se' – i to za optužbe kao što su krađa kašika i kvarenje omladine. To je, naravno, bila direktna aluzija na profesore Filozofskog fakulteta koji su tada već uveliko bili u nekoj vrsti javnoga procesa stalnoga napadanja i vređanja u medijima i na partijskim sastancima. *Frontisterion* smo napisali nas troje, dali ga u štampu štampariji 'Kosmos', blizu Slavije, a FOSS je dao novac. Časopis je bio bogato ilustrovan našim kolažima, crtežima i fotografijama, sadržao je rubrike, čak i oglase, bio je štampan na finoj hartiji i imao je otmenu smeđu, patiniranu boju slova. U uvodnome tekstu ('Odvodni logos'), izneli smo svoj program, koji se završava usklikom: 'Mi vas mrzimo!' Naši stariji prijatelji u *Studentu* nisu bili oduševljeni našim smislom za humor, smatrali su da je suviše elitističan. Ja sam bila sklona da poverujem višem autoritetu, ali kada smo došli u štampariju 'Kosmos' da uzmemo svoj časopis, svi radnici su već znali sve naše štosove napamet i vrlo su dobro razumeli šta smo hteli da kažemo, bez obzira na obilje antičkih aluzija, kalambura i asocijacija, kao i na dobru dozu nonsens humora. 'Dobacivali' su se citatima iz *Frontisteriona*. Odmah su shvatili da je Orgija Konfront zapravo predsednik Tito: časopis je među radnicima doživeo ogroman uspeh. Pre nego što je izašao iz štamparije bio je zabranjen, a za koji dan ceo tiraž je spaljen u dvorištu.

Milan Ćirković i ja smo uspeli da iznesemo olovne odlive i ukrali smo nekoliko primeraka koji još i danas putuju po svetu. Nebojša (Popov) je imao neke, ja imam neke, tako da *Frontisterion* postoji, objavljen je već više puta i u Sloveniji i u Srbiji – ali bez ilustracija. *Frontisterion* je bio jedna od tačaka optužnice Vlade Mijanovića. Trebalo je da budem svedok u tome procesu, ili čak optužena. Pozvana sam na razgovor u istražnom postupku, i tada sam imala možda svoje najbrilijantnije predavanje u karijeri: trajalo je skoro osam sati, izmoždila sam istražnoga sudiju a ne on mene. Dokazivala sam mu kako *basileus*, grčka reč, zapravo uopšte ne znači 'kralj', premda naravno znači. Njemu je bilo stalo do toga da dokaže da ovaj naziv predstavlja uvredu za Tita. Nikada nisam uspela da ponovim to predavanje: upotrebila sam sve što sam znala iz etimologije i istorijske fonetike grčkoga, nešto od mojih tadašnjih argumenata mislim da bi prošlo stručnu ocenu. To što me nisu pozvali kao svedoka na suđenju možda mogu da protumačim kao uspeh svoga predavanja. U svakome slučaju, advokat Srđa Popović još i danas smatra da bih bila jedan od najboljih svedoka koje je ikada imao.

Kada je proces protiv Vlade Mijanovića počeo, prošli smo protestno glavnim ulicama od Masarikove do Filozofskog fakulteta: u dvorištu su se sve od juna '68. svakodnevno okupljali ljudi koji su mislili drugačije, tamo su se organizovale akcije, štrajkovi, protesti i ostalo. Naš uski krug prijatelja – većina studentskih pobunjenika mislila je da smo neozbiljni, 'platoničari' – stvarao je u dvorištu Filozofskog fakulteta neku vrstu usmene književnosti. Kada

bi 'bezbednosni' i atmosferski razlozi zahtevali, sastajali smo se u stanu porodice Minderović, na Studentskom trgu, u Zoranovoj sobi, gde smo izdali *Radio Frontisterion*, zabeležen na kasetama. Umnožavali smo pisaćom mašinom tekstove koje smo delili na sudu, za vreme suđenja Vladi Mijanoviću. Jedan od njih se zvao 'Feniks 'tica jopet kljuca' i to je bio nastavak *Frontisteriona*. Godinama smo negovali ovu vrstu zabave, vežbe, stvaralaštva – nazovimo to kako želimo. U olovnome vremenu zadnjih Titovih godina i prvih godina otvaranja posle njegove smrti, žanrovska panorama 'kućne književnosti', kako sam je nazvala (a to i objavila kao antropološki esej), uključivala je i komičnu operu i balet, performans izbora, sastavljanja i rada višepartijske skupštine, parodije svih vrsta, izložbe (recimo ekološkoga nameštaja), koje su se uspešno nastavile i javno, u saradnji s beogradskim Centrom za planiranje urbanog razvoja. Posle Zoranovog odlaska, kućna književnost se odvijala kod mene u stanu ili kod Nataše Kandić, a postepeno smo osvajali i neke javnije prostore – kao što je u jednome trenutku to postala cela ulica Luke Vukalovića, bar za jedan dan. Jednog lepog letnjeg dana saradnici CEP-a su pridobili komšiluk cele ulice koja se pretvorila u vašar: prodavali su se sopstveni proizvodi, gostovalo je lutkarsko pozorište, bilo je muzike, posetioce su služili raznim đakonijama – besplatno – šetalo se, plesalo: bio je to vrlo lep komunalni događaj.

Da li sam zabrinuta što je sve to bilo tako efemerno i fragmentarno? Ni najmanje. Naprotiv, sve se to po mom dubokom uverenju upisuje u bogatu evropsku tradiciju

zafrkantske književnosti, koja je ponekad bila i institucionalizovana: Mihaila Bahtina (knjiga o Rableu) treba čitati i kao politički udžbenik. Za Bahtina u njegovom određivanju karnevalske (smejačke) kulture ne postoji antička atinska komedija, čiji je jedini nama sačuvani predstavnik Aristofan: komedija se sistematski bavi zafrkavanjem i podrivanjem sistema, postavljanjem najnezgodnijih pitanja sistemu u redovnim kalendarskim razmacima. To je deo demokratskog – ne samo vaspitanja, nego aktivnosti građana. Svaki građanin u pozorištu prisustvuje i učestvuje u tragediji i u komediji i poučava se na onim pitanjima o kojima se inače ne raspravlja u parlamentu, na sudu ili na pijaci. U parlamentu nećete govoriti zašto vas vara žena, nego ćete to čuti u pozorištu, u tragediji. Pozorište je legitimni prostor demokratije i u tome prostoru komedija je, naravno, politički mnogo ozbiljnija od tragedije, jer je moguće prozivati imenom ljude iz publike, ismejavati ih pred svim građanima države bez granica, bar za određeno vreme. U istoriji ove i susednih kultura bilo je takvih pojava, 'džepova', pojedinaca, poput Stanislava Vinavera. Istorija zafrkancije, ako nije bar povremeno legitimisana demokratijom otvorenoga tipa, mora da bude fragmentarna, rasuta, teško sistematizovana, još manje institucionalizovana: tvrdim da je i *Frontisterion* bio neka vrsta upisivanja u zafrkantsku, ludističku evropsku tradiciju.

Najzad nešto ozbiljnije, o epistemološkom obratu koji se desio u disciplini koju sam studirala. Neki šezdesetosmaši u Parizu odmah su počeli da razmišljaju o svo-

joj disciplini, o antičkim studijama, na novi način. Došli su do zaključka da antiku ne mogu da čitaju sa stanovišta evropskog kolonijalnog (beloga) suprematističkoga pogleda, nego da moraju da razumeju drugoga, tako što će prvo razumeti sebe i svoje poimanje prošlosti. Čovekova psiha, po učenju danas zaboravljenoga Injasa Mejersona, pariskoga profesora poljskoga porekla, koji je postavio tezu o istoričnosti ljudske psihe i time potkopao kako univerzalizam, tako i psihoanalizu: ljudska psiha nije uvek ista, razlozi za postupanje ljudi zavise od istorijske konstrukcije psihe i od njene kulturne uslovljenosti. Mejersonove ideje razvio je filozof i helenista Žan-Pjer Vernan, koji je zajedno sa Pjer Vidal-Nakeom i Marselom Detjenom osnovao školu proučavanja ne toliko antike koliko antičkih svetova, pomoću istorijske antropologije. Razvijeni aparat francuske antropologije upotrebljen je da se 'intervjuišu' davno mrtvi svedoci, i pokazao se kao uspešan, pre svega u povezivanju slika i reči. Pjer Vidal-Nake je gostovao 1971. u Beogradu. To je bio istoričar koji se bavio istovremeno antikom i modernom istorijom, recimo francuskim kolonijalnim nasiljem u Alžiru (afera Oden). Sa svojim učenikom Alenom Šnapom napisao je najbolju istoriju '68. u Parizu – 'Komunu '68.' Ovih preko 700 strana dragocenoga istorijskoga rada pokazuju kako pogled u antiku omogućava i nov pogled u savremenost. Svoje francuske prijatelje šezdesetosmaše upoznala sam, sem Vidal-Nakea, tek kad sam dobila pasoš – dakle, negde u osamdesetim godinama. Nije bilo kasno, razumela sam

šta hoću, i oni su mi u tome pomogli (i pomogle), a htela sam istorijsku antropologiju antičkih svetova: ovaj pravac istraživanja uvela sam u Sloveniju, u postdiplomsku školu gde i danas predajem.

S toga stanovišta, odnosno posle epistemološkog obrata koji je direktno potekao iz razumevanja događaja i ludičke intervencije '68. mogu danas da kažem da postoje bar tri razloga zbog kojih mi je žao što je zaborav prevladao, što nisu napisani tekstovi koji su nam bili neophodni da savladamo ozbiljne društvene poremećaje i da nam se ne desi ono što je Alija Hodžić ovde ubistveno tačno nazvao – dvadeset godina sramote. Zašto nismo bili sposobni? Prvo, zato što je zaboravljeno da je sloboda izražavanja za koju smo se borili, tada izvesno podrazumevala i kvalitet izražavanja. Nije se moglo imati slobode izražavanja ako se govorilo koješta. Drugo, zato što je zaboravljen prvobitni emancipatorski impuls za jednakost, pre svega žena, ali i drugih 'drugih'. Treći i najveći grešni zaborav je eros usamljenoga kritičara. Hrabrost i mogućnost da se suprotstavi bilo kome mišljenju, u bilo kojoj situaciji, da nije bilo zaborava, ne bi dozvolili totalitarnu i za sve prihvatljivu cenzuru: u čitavoj srpskoj kulturi danas niko ne može da pusti drugačiji glas o Kosovu, primera radi. Eros usamljeniga kritičara sem velikih nevolja, donosi onome ko ga se drži neprevaziđena zadovoljstva. Nadati se da će ovaj pogled preko ramena na '68, sem sentimentalnog saglašavanja, još nekoga izazvati da se kritički osami i oglasi se.

Epilog

Ovo je govor s distance. U stvarnosti, '68. je označila početak kraja mladosti. Pasoš mi je oduzet 1969, vraćen 1973, ponovo oduzet 1974, vraćen 1975. Posle je bilo još jedno oduzimanje, ali tada sam imala četrdeset godina. Nije bilo nikakve šanse da ostanem na fakultetu, premda sam po diplomi bila najbolja studentkinja univerziteta. To je bila posledica mojih odluka, znala sam šta radim i kako se to plaća. Kada sam dobila državnu stipendiju za Grčku, dobila sam i pasoš, bar za tu godinu. Tamo sam doživela pravi ustanak protiv hunte. Tamo sam upoznala Božidara, koga sam po povratku uvukla u nastavak – recimo – disident-skog života, kako u Beogradu, tako i u Sloveniji. Pretpostavljam da se moja mladost polako ugasila desetak godina posle '68. U glavi mi se čini da nikad nisam mnogo odmakla od svoje dvadeset i šeste godine.

Prvi članak objavila sam u *Studentu* 1966. Bila je to oduševljena kritika filma „Bele rade” Vere Hitilove. Seriju priloga objavila sam u *Frontisterionu* 1968. Prvi naučni članak objavila sam na latinskom u *Živoj antici* 1971. Sve do 1983. objavljivala sam samo naučne radove, tada sam u *Književnoj reči* objavila komentar studentskog protesta unutar državno organizovanog mitinga solidarnosti s palestinskim narodom. Komentar je prošao, ja sam se kvalifi-

kovala za takvo pisanje. Prvi roman pisala sam 1982–83. za jednog čitaoca, posle je štampan pod pseudonimom.

Prvi protest na kojem sam učestvovala bio je protiv ubistva Patrisa Lumumbe, 1961. Prošle godine odlazila sam na sve demonstracije petkom u Ljubljani, sad čekam toplije dane da im se ponovo pridružim.

•

DJETINJSTVO -
DJEČAŠTVO -
MLADOST

Aleksandar Hemon

•

Dječije igre

Prvi film koji sam ikad gledao bez pratnje roditelja bio je „Bitka na Neretvi”. Bilo mi je šest godina i moji roditelji su smatrali da taj komunistički spektakl nije posebno opasan za moj krhki dječjački um. Film se prikazivao u rahmetli Kinu Arena i išlo je, ja mislim, nekoliko nas iz raje. Svi smo bili potreseni. Ja sam plakao kao dijete kad četnici ubiju Ljubišu Samardžića, pa onda Silva Koščina – zvijezda mekih talijanskih pornića u stvarnom životu i sestra Smokijeva u partizanskom životu – istupi iz zaklona iza stećka da ga zadnji put zagrlji pa onda i ona padne od izdajničkog kuršuma. A nije lako bilo ni kad Milena Dravić priziva svog brata tifusara: „Nikolaaaaaaaaa...!” Ili kad tifusari navale da prelaze Neretvu uz povike: „Preko vode do slobode!” i: „Naprijed, braćo tifusari!”

U tom filmu, narodnooslobodilačka vojska je bila jedna velika porodica – svi su bili braća i sestre, što je, narav-

no, bio još jedan simptom sveprisutnog bratstva i jedinstva. Likovi u filmu su bili ravnopravno podijeljeni između Srba i Hrvata, uz ponekog smiješnog Bosanca, Makedonca i Crnogorca, uz neobjašnjivog Slovenca – svi mlada srpsko-hrvatska braća, pri čemu je ta srpsko-hrvatska osovina neophodna za postojanje SFRJ bila izražena pobratimstvom između Borisa Dvornika i Ljubiše Samardžića.

Te kabaste ideološke implikacije nisu nam kao djeci bile vidljive. Ali ideologija je sistem mišljenja koji nestvarne odnose predstavlja stvarnim. Bratstvo i jedinstvo, Boris Dvornik i Ljubiša Samardžić, Milena Dravić i Silva Košćina, Nijemci i Italijani, četnici i ustaše, i ostale bratoubice, mudri drug Tito i tifusari – sve nam je to bilo stvarno koliko i klikeri u džepovima. Djeca kroz igru proživljavaju i apsorbuju ono što je njihova stvarnost, pa smo se često igrali narodnooslobodilačke borbe. Svi smo uvijek bili partizani, dok smo Nijemce i domaće izdajnike uvijek morali zamišljati, pošto niko nije htio, naravno, da bude fašista. Nekad su tu u pitanju bili komplikovani scenariji – svako je u raji imao svoju ulogu, pa smo imali i komandanta i kurira i političkog komesara i ranjenika i tifusara i bolničarku partizanske bolnice koja nam je nježnim ručicama privijala zamišljene zavoje na oderana junačka koljena. Mi smo mislili da se igramo rata, a zapravo smo se igrali ratnih filmova. Sjećam se da sam jednom ja bio engleski komandos koji se padobranom spustio na oslobođenu teritoriju

da bi se pridružio partizanima, a onda se zaljubio u bolničarku, u koju je također bio zaljubljen i politički komesar, moj najbolji drug, a pred svima nama je bio proboj ko zna kojeg neprijateljskog obruča. Ta zamršena vojno-emotivno-politička situacija razriješena je tako što su nas majke sa balkona pozvale na ručak.

Vodili smo i druge ratove protiv okupatora. Nakon što su srušili staru željezničku stanicu (koja je bila tamo gdje je sad Kolodvorska ulica), ogradili su bašte ispod stanice, prekoputa naših zgrada, koje smo mi smatrali svojim lovištima – tu smo ganjali guštere i puževe, tu smo krali kupus, tu smo imali loge. Kučke okupatorske su tu onda počeli da kopaju temelje za buduće nebudere i mi smo, poučeni iskustvom narodnooslobodilačke borbe, odlučili da podignemo ustanak. Ponovo su se sastali veterani filmske Neretve i Sutjeske, ponovo su podijeljene dužnosti i na zasjedanju u podrumu naše zgrade dogovoreno je da se okupatori upozore i da mi se da prilika da se povuku bez sukoba. U skladu sa donesenim zaključcima, na vratima inžinjerske barake u gradilištu ostavili smo poruku, napisanu nevještom osnovačkom rukom, u kojoj smo im postavili ultimatum – ako se ne povuku, suočiće se s našim pravedničkim gnjevom. Potpisali smo se kao *Osvetnici*.

Okupatori se, prirodno, nikad nisu povukli, iako smo se mi junački borili. Spremni smo bili da damo svoje živote za slobodu, kad nismo morali u školu. U prvoj smo akciji

razbili prozore na baraci, onda smo građevinske okupatore gađali kamenjem i mokrim pijeskom zamotanim u novine koje bi se raspale po udaru. Vršili smo i sabotaze, po uzoru na „Otpisane”, a krali smo i kante farbe, građevinski materijal i šperploču (od koje smo pravili troku), koje bismo sakri-vali u nove loge na slobodnoj teritoriji. Ali borba se okončala kad je jedan radnik-okupator, kojem je neko od nas razbio glavu, uhvatio jednog našeg borca i počeo da ga udara nogama. Borac je imao desetak godina i vrištao je kao da mu gule kožu, pa su onda komšije izašle da ga spasu od radničko-okupatorskog bijesa. Tada se sve saznalo i naš hrabri pokret otpora je razbijen. Organizovao se roditeljski Dayton, nakon kojeg smo mi bili primorani da potpišemo kapitulaciju. Danas u Kolodvorskoj štrče, kao Republika šumska, neboderi čije smo temelje krvlju svojom dječijom zalili.

Kino Arena

Ja sam odrastao (i zamomčio se) u jednoj od zgrada odmah iza Kina Arene. Poslije partizanštine u „Bici na Neretvi”, bio sam, tako, izložen hladnim *panavision* očima Clinta Eastwoda, koje su zauzimale kompletno platno, a bio je tu i Winnetou, indijanski poglavica koji je na tečnom njemačkom razgovarao sa svojim najboljim drugom, plavooko-plavokosim Old Shatterhandom, a čiji su protivnici,

vazda u crnim šeširima, uključivali i Dragomira Bojanića Gidru – sve se snimalo na Plitvičkim jezerima. Poslije je bio i Shaft i Bruce Lee i serija italijanskih filmova sa italijanskim glumcima koji su se lažno zvali Bud Nešto i Terrence Neko i koju su se isključivo sastojali od serija marisanja i degeneka, pri čemu su zvukovi udaraca bili nasnimljeni na način koji im je davao nešto nadrealno i nevjerovatno privlačno. Onda su bile „Istinite priče I – XII”, gdje su postarije njemačke polovnjače glumile šiparice izložene prvim, poučnim seksualnim iskustvima.

Plakati tih filmova su bili raskošno kičasti. Nekad su imali opise radnje, a uvijek su pored njih bile fotografije scena iz filmova, često naopako retuširane, ili izbljeđene suncem. Blagajnica je derala karte iz velikih knjiga, a iza leđa su joj bili plakati filmova koji su trebali da dođu, od kojih neki nikad nisu došli.

Blagajnica, naravno, puši, iako ima istu frizuru kao i teta koja će nas, nekoliko trenutaka kasnije, upozoriti da je pušenje zabranjeno. Pošto su mjesta bila numerisana, mi bismo je zamolili da nam da mjesta u sredini, bliže platnu, ali ona bi odbila da pregovara sa djecom i dala bi nam karte na kraju reda, poprilično iskosa. Ako bismo digli noge na naslon sjedišta ispred, rizikovali smo da nas izbace. Samo su dobro znani lokalni jalijaši držali noge na sjedalima.

Razvili smo čitav repertoar šveranja: dok smo bili mlađi i sitniji, znali smo zamoliti nekoga da nas uvede kao

svoje dijete – malo prije početka predstave od četiri dreždali smo ispred kina u potrazi za lažnim roditeljima. Poslije smo se uvlačili kroz izlaz i krili se u kinu do početka sljedeće predstave. Bile su i sheme sa lijepljenjem kupona (koje su derali na ulazu) na ostatak karte. A jednom smo našli i punu kesu karata sa nepoderanim kuponima, ali sa starim datumima i fazon je bio da se sakrije datum i da se pogodi boja karata za taj dan, pošto su se boje karata mijenjale svakodnevno.

I kad bismo konačno ušli, sala je bila ogromna (jer smo mi bili mali) i mirisala je na dezinfektivnu borovinu. Ukazala bi se teta koja je zabranjivala pušenje, iznad naših glava bi se u vrtlogu svjetla komešale čestice prašine, i onda bismo nestali u mraku da bismo se našli na platnu. Teško je objasniti generacijama koje su odrasle na videu, gledajući filmove sa nogama na maminom ručnom radu, premotavajući naprijed „dosadne” dijelove, teško je objasniti prijatni osjećaj gubitka vlastite ličnosti u mraku nato-pljenom lažnom borovinom u Kinu Arena.

Čokolada

Kad sam ja bio mali, u doba onog samoupravnog socijalizma, moj je otac dosta putovao po svijetu. Radio je u „Energoinvestu”, koji je tad bio firma i po, pa ga je slalo

da po inostranstvu radi i jača odnose među nesvrstanim zemljama. On bi sa svojih putovanja uvijek nešto donio, a moja sestra i ja smo se najviše radovali čokoladi (sve dok nismo porasli i počeli se radovati pločama) – što većoj to boljoj. On bi nam isporučio veliku, malo polomljenu, „milku” ili „toblerone”, čokoladne sorte, porijeklom iz bes-carinskih aerodromskih granapa, neuporedivo bolje nego „braco” ili „seka” ili „životinjsko carstvo”. Majka bi nas posavjetovala da tu čokoladnu radost malo razgodimo, da ne utovarimo sve odjednom, a otac bi uvijek dodao: „Nemojte se navikavati na čokoladu.” Ko biva: život u kojem je čokolada uvijek dostupna nije bio realna mogućnost.

Ali mi smo već bili usred čokoladnog života, uprkos periodima tzv. stabilizacije, kad je koječeg u prodavnicama znalo ne biti. Podsmijevali smo se mom ocu, tumačeći njegova upozorenja kao simptom poremećaja koji nastupa kao posljedica nakupljenog sirotinjskog iskustva – kao i mnogi u njihovoj generaciji, naši roditelji su predeverali bosonogo djetinjstvo, jedan par naslijeđenih srednjoškolskih cipela, studentske domove i neprestanu oskudicu, da bi se na kraju suočili sa relativnim obiljem, koje im nikad nije izgledalo dovoljno stvarno. Na čokoladu se, dakle, nije smjelo navikavati, jer bi čokolade iz naših života moglo brzo i lako nestati. I tako, kao što znamo, i bi.

U našem traumatičnom historijskom iskustvu, preživljavanje je, tradicionalno, bio glavni modalitet života, i tek

se negdje moja (urbana) generacija počela pomalo oslobađati tog osjećaja, ali to je naravno spektakularno kolabiralo sa početkom rata. Preživljavanje kao glavni oblik života znači, između ostalog, i da je čokolada (ili bilo šta dobro) izuzetak na koji se nikad ne smije navići ili računati. Isto tako, budućnost se može zamisliti tek kao period između sadašnjosti i trenutka kad preživljavanje nije sigurno, pa je glavni orijentir na horizontu budućih mogućnosti neki – *mnogi* – budući belaj. Otud je glavna i neophodna strategija preživljavanja – snalaženje u trenutnim uslovima, sve pod pretpostavkom da dobro biti neće. Mi se vazda spremamo za očekivano pogoršanje. Sve što se može uraditi u svijetu u kojem se ne zna šta će biti, mada se zna da će vjerovatno biti gore, jest da se improvizuje u trenutnim uslovima, pa ko živ ko mrtav. Još jedan savjet mog oca je bio: „Očekuj loše: ako se desi, nisi iznenađen; a ako se desi nešto dobro onda se nešto dobro desilo.”

Vikendica

Bilo je nekoliko vrsta vikendica: primorske, planinske, prigradske i zavičajne, ali za Titove Jugoslavije sav urbani svijet je ili imao ili planirao ili maštao o nekakvoj vikendici. Naglašavam: *urbani svijet*, pošto je vikendica kao koncept

zahtijevala da bude izvan grada, ali možda je *urbanizirani svijet* precizniji termin. Jer vikendica je, uprkos nekim odvajkada urbanim izuzecima, uvijek predstavljala povratak Prirodi, i to Prirodi koju su za sobom ostavili oni koji su nakon onog rata, nakon radnih akcija, sa sela prešli u gradove. To je, naravno, bila mitologizirana Priroda, puna bistrih potoka, pjeva ptica i zrikanja zrikavaca, lahora i mirisa mlijeka i prerorane zemlje, a bez seoske sirotinje i gladi, bez bolesne stoke i suše, bez gasnih fenjera i ustajanja u zoru da se kroz smetove ide u školu. Povratak Prirodi kroz vikendicu je tako bio povratak zamišljenim mirnim, udobnim vremenima, vremenima prije traume izmještenja u grad. Otud je vikendica uvijek bila izgrađena na temeljima nostalgije, čak i ako nije bila u zavičaju, i mada je povoljan kredit kojim je izgrađena bio direktna posljedica života i posla u gradu, a u krajnjem ishodu posljedica stranih kredita i modernizacije zemlje. Naši roditelji se nisu mogli i htjeli vratiti na selo koje nije bilo, niti je moglo biti, ni nalik na zamišljeni zavičaj koji su napustili. Zato su pravili savremene spomenike nostalgiji, gdje su se mogli vraćati zamišljenoj Prirodi, gdje su mogli pokušavati da uhvate davno izgubljeni mir i tišinu.

Realnost je, naravno, bila drugačija: mir i tišina su bili krajnje relativni. Moj otac je u našoj vikendici na Jahorini vazda remetio mir i tišinu borerima i cirkularima, priklju-

čujući se horu borera i cirkulara kojima su diljem planine baratali drugi očevi, a nikad nije imao živaca da sjedne duže od jedne minute i posveti se pitomom okolišu: kafu bi progutao kao pilulu, a onda se vratio dragom cirkularu – povratak mitološkom miru i tišini bio je permanentno odgođen na neodređeno vrijeme, barem do penzije, najvjerovatnije do smrti. Majke su, u međuvremenu, strasno organizovale unutrašnjost vikendice, koja se sastojala od čarobne kombinacije objekata iz različitih faza bračno-porodičnog života, kao da je u pitanju privatni muzej: njihov prvi frižider, kupljen na davno otplaćen kredit, koji još uvijek neobjašnjivo radi, staro, okrzano, olupano suđe, raspareni fildžani, naopaki pokloni i suveniri (izrezbarena krckalica za orahe, raznorazne inostrane činije, dva uvezana, suha klipa kukuruza), porodične slike iz Prirode ispred vikendice, ofucane, ali čiste, serdžade i ponjave. Vikendica je nekako bila puna prošlosti, iako je bila direktan proizvod vjere u budućnost u kojoj će se krediti otplatiti, u kojoj će se konačno vratiti miru i tišini, u kojoj će svi davno započeti poslovi i popravke na vikendici biti završeni, u kojoj će Priroda konačno pobijediti, i vrijeme kad je sve bilo onako kako treba će ponovo zavladatai na vijeke vijekova. Vikendica je istovremeno bila i nostalgični i utopijski projekat.

Djeci je, naravno, vikendica bila nešto drugo. Kao prvo, sa ulaskom u pubertet, pomisao da bi se dugi vikendi mogli provoditi u miru i tišini sa vlastitim roditeljima bila je

krajnje nepodnošljiva. Porodični život se vikendima često odvijao u paralelnim univerzumima: na vikendici mama i tata zajednički rade da izgrade zamak mira i tišine, kao što su onomad zajedno krampali na radnoj akciji, dok se u gradu, u stanu koji je majka ostavila cakum-pakum, odvija dernek: u dječijoj sobi se đuska, u spavaćoj sobi se fataju, u kuhinji se karta i puši, a vrhunac večeri je to što je neko povratio direktno na zid, koji sad valja okrećiti prije povratka roditelja iz Prirode – elem, potpuna neprirodna suprotnost miru i tišini. Moji roditelji su se uvijek čudili što ja neću da idem sa njima na Jahorinu: na Jahorini je raj, rekli bi, a ovdje (u Sarajevu) pakao. Meni se pakao mnogo više dopadao, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog toga što je prazan stan bio neophodan uslov za sporadičan seks. Pored toga, budući stopostotno urban, mnogo udobnije mi je bilo u gradu – Priroda mi je bila neprirodan okoliš te sam imao teškoća da zaspem ako nisam čuo klepetanje noćnog tramvaja i zavijanje sirena iz obližnje hitne pomoći, a i dan-danas ne mogu spavati od tišine i zrikavaca. Pošto sam živio u zavičaju u kojem sam rođen – u gradu Sarajevu – nije bilo potrebe za povratkom zamišljenom miru i tišini, bilo mi je sasvim udobno u urbanom belaju i buci, naročito ako je došlo do sporadičnog snošaja.

Vikendice su nam u međuvremenu postale nešto nepojmljivo i nedostupno. Po Bosni su predratne vikendice ili srušene ili u njima obitavaju izbjeglice i došljaci. Za nove se

vikendice nema para, a ni prostora – proplanci i planinski kosovi sad su minska polja i masovne grobnice, a zavičaj je poharan i u njemu često žive oni koji su ga poharali. Svijet u dijaspori nema para, niti prepoznaje Prirodu u novim zemljama kao svoju, niti ima vjeru u budućnost, cirkulari su skupi, a suveniri iz prošlog života su svi do jednog ostali u onoj vikendici. Ukratko, vikendica je daleko izvan našeg domašaja, a nikad nam nije bila potrebnija.

(...)

A možda je vikendica postala konceptualno nemoguća na jesen 1991., koju sam provodio na Jahorini u želji da istupim iz političkog ludila koje je obuzimalo zemlju i moj grad, onog jutra kada me je umjesto histeričnog pjeva ptica probudila pucnjava pod prozorom vikendice: kroz bistro planinsko jutro, pod sunčevim zrakama koje su jele raspršile po planini, kroz mirisni jesenji lahor, uzbrdo je jurišala jedinica vojne policije Jugoslovenske narodne armije, sa gas-maskama, bijelim oprtačima i nataknutim bajonetima, pucajući čorcima na zamišljenog protivnika.

Ekскурzija ex nihilo

U osnovnoj se na (obično) trodnevnu ekskurziju išlo u osmom razredu, a u srednjoj isto tako krajem školovanja.

Smisao ekskurzije je zvanično bio da se nešto nauči – da se domovina upozna kako bi se više voljela – pa se tako išlo u Jajce, Kumrovec, a nekad bogami i sve do Postojnske jame. Ali, nezvanično, to je bila prilika da se biva s rajom, da se razviju, što bi se reklo, međuljudski odnosi, daleko od nadzora roditelja, u nekom novom, slobodnijem prostoru. Ekskurzija je otvarala mogućnost ekstremnog dernečenja, a i stjecanja raje iz iste generacije ali iz drugih razreda. I sve to uz pjesmu u autobusu („Sarajevo, ljubavi moja” itd.), dijeljenje sendviča, „jaffa” keksa, provala, i besanih noći tokom kojih bi, teoretski, moglo doći do ljubljenja i/ili fatanja sa simpatijom. Nije odmoglo ni to što se na ekskurziju obično išlo s proljeća, kad okopne zimske bubuljice i sve probehara i provrije od života. Neko bi na ekskurziji uvijek profurao i nastavio da fura barem do ljeta – kad bi je/ga život oduzeo i odveo u odmaralište u Tučepima – a nekad, bogami, sve do jesenskog zahlađenja. U srednjoj školi, ekskurzivno je iskustvo dodatno uključivalo bjesomučno nalivanje alkoholom, praćeno neobuzdanim ponašanjem, povraćanjem i padanjem u nesvijest, pri čemu je fatanje nekad prelazilo u ugodnu, nezaboravnu, a nekad i orgazmičnu, genitalnu stimulaciju.

Svaka ekskurzija je bila izvor čitavih ciklusa legendarnih priča i provala, omogućavajući svakoj generaciji da se definiše tim zajedničkim iskustvom. Na svim budućim proslavama godišnjice mature neko bi se sjetio kako se Hafa

uroko i na Plitvicama usred noći izgubio ili kako je Ekrem razbijenom flašom krenuo urezivati Nevenkino ime na vlastitu podlakticu, ali je dobacio samo do NE prije nego što se onesvijestio. I eno, Ekrem sad doktor u Dubaiju, Nevenka se udala za nekog privatnika i udebljala, a Hafa ko Hafa, i dan-danas kreten, eno ga u Detroitu, toči benzin na pumpi.

E ja sam sve to propustio.

U srednjoj školi, moja generacija u Drugoj gimnaziji na ekskurziju nije išla zato što je (ako se dobro sjećam) prethodna generacija u nekoj od sarajevskih srednjih škola (Treća gimnazija, *meščini*) tokom pijanke razvalila hotel u kojem su odsjeli, pa su ih iz tog dijela domovine u koji su došli da bi ga više voljeli lijepo otjerali. Zbog toga je jedno vrijeme, koje je uključivalo i moju zadnju srednjoškolsku godinu, bio embargo na ekskurzije.

A u osnovnoj školi, par dana prije odlaska na ekskurziju bio sam se sav osuo. U ta doba ključni dio moje svakodnevne lektire bila je „Knjiga za svaku ženu”. Pripadala je, naravno, mojoj majci, ali je, pored poglavlja o krojenju i šivanju, ili onog sa korisnim savjetima vezanim za spremanje zimnice ili organizaciju špajza, bilo i poglavlje vezano za seksualnost i reproduktivni sistem. U tom poglavlju je bilo zanimljivih slika, uključujući bokocrt (mlohava) ćune i tlocrt vagine (nalik na ljljana – još jedan dokaz da je Dragi Bogo vazda bio vatreni navijač Bosne i Hercegovine). To

poglavlje, koje sam ja izučavao ne samo iz pubertetske radoznalosti nego i u nadi da bi me na ekskurziji moglo krenuti, proizvelo je dosta zabune. Recimo: izgledalo mi je da je snošajna penetracija nalik na horizontalni spoj između utikača i utičnice. Moj utikač je bio mnogo skloniji oštrim uglovima nego horizontali, a nije pomagalo ni to da nikad u životu nisam vidio utičnicu, tako da sam se unaprijed siki-
rao kako ću i šta ću ako jednog dana, nekim čudom, dođe do utakanja.

Ali to je bila mila majka u poređenju sa sikiracijom potaknutom gorespomenutim osipom. Naime, prestravio sam se kad sam u tom poglavlju „Knjige za svaku ženu”, koje se također bavilo spolnim bolestima, otkrio da je osip jedan od prvih simptoma sifilisa (naročito u kombinaciji sa genitalnom bubuljicom) i da ima četiri faze, od kojih je zadnja obilježena truljenjem tijela i pomračenjem uma. Sjećam se kako sam u WC-u sjedio sa „Knjigom za svaku ženu” u krilu, nesposoban da zamislim način na koji ću svojim roditeljima obznaniti da sam zaražen sifilisom, bolešću koja hara kuplerajima, svjestan da mi niko neće vjerovati da se ni s kim nisam ni poljubio, niti čačkao utičnicu, a kamoli instalirao utikač. Kakav baksuz neko mora biti, pitao sam se, da se u sami cik puberteta zarazi spolnom bolešću, i da tako, prije nego što je i iskusio ljepote utičnice, krene stazom tjelesne truleži i ludila?

Elem, majka me je sutradan odvela u Vrazovu, gdje su joj odmah rekli da imam rubeolu. Dugo me je morila mogućnost da će pedijatri svoju pogrešku spoznati tek kad mi jednog dana otpadne truli nos. Čini se, međutim, da su u Vrazovoj bili u pravu – proces truljenja je, evo, na nivou normalnom za čovjeka u petoj deceniji života, dok je količina ludila već neko vrijeme stabilna.

Željo i bitak

Prije nekih trideset i pet godina (ili trideset pet stoljeća) bio sam učenik Druge gimnazije u Sarajevu, pripadnik posljednje generacije prije nego što je uvedeno tzv. usmjereno obrazovanje. To će reći da je, iako sam bio u matematskom razredu (u kojem smo se rvali sa diferencijalnim jednačinama dok su se ostali razredi gađali kame-njem sa razlomcima), nastavni program također uključivao logiku, psihologiju i filozofiju, predmete koje smo zdušno potcjenjivali i ignorisali. Iz ove perspektive, ambicioznost nastavnog programa koji bi da pubertetlijama bistri aristotelovske silogizme ili Kantov čisti, čistunski um („Zvezdano nebo nada mnom, moralni zakon u meni.”), prilično je vrijedna poštovanja. Ali nama je to tada sve bilo palamuđe-nje i preseravanje uštogljenih nastavnika, kontaminiranih

sredovječjem, koji već dugo nisu bili u stanju da spoznaju, a kamoli uživaju u neporecivim, činjeničnim aspektima tjelesnog postojanja: mirisi, okusi, dodiri, muzika, derneći, frajeri i koke, projekt dejungferizacije koji nikako da se ovaploti itd. Jednom smo se na času filozofije valjali od šege jer je nastavnica pričala o nekom drevnom grčkom filozofu koji se onomad bio dosjetio da „to što jeste, jeste”. Jok, nije! Šega nam je bilo da se filozof dosjetio nečemu što smo mi bez ikakvog napora svakodnevno spoznavali. Mogućnost nebitka, kako vlastitog tako i svakog drugog, nije nam padala na pamet – nismo mogli zamisliti da dosta toga što jeste jednog dana neće postojati, da ćemo polako prestajati biti to što jesmo, sve dok nas jednom više ne bude.

Važan fakat u tom konkretnom svijetu bio je fudbal – Trebević i zvjezdano nebo nada mnom, neutaživa žudnja u meni, a FK Željezničar u polufinalu Kupa UEFA-e. Još od ranog djetinjstva, kad sam bio dovoljno mali da sam se na Grbavici mogao provući između rešetaka ili nagovoriti nekog čiku da se pravi da mi je otac i tako me uvede, Željo je bio neporeciva činjenica u mom urbanom postojanju. Sa Socijalnog, gdje sam odrastao i, što bi se reklo, zamomčio se, moglo se začas otići na tekmu, a – kad nije bilo para – moglo se čuti gromoglasno navijanje sa Grbavice. Sjedili bismo na zidu, sukali poluistinite i neistinite priče i pušili, i čekali da čujemo grmljavinu sa stadiona koja bi

popratila gol „plavih”. Polovinom osamdesetih bilo je dosta grmljavine, nakon što je tim u kojem su igrali Baždarević, Baljić, Bahtić, Škoro, Nikić, Odović i ostali, a koji je trenirao Švabo Osim, postao sila u YU fudbalu. Tada su se negdje i formirali Manijaci, u kojima je bio i Vaca, mala raja iz našeg parka, i koji su se znali sa zastavama kod nas okupiti prije utakmice. Čak i kad sam bio u vojsci u Štipu (Bogu iza makedonskih leđa, podno jugoslovenskih guzova), Željo je bio prisutan. Zamjenik komandira moje čete (Almin Ruždić) bio je željovac, i kad je Željo u proljeće 1984. poderao Vardar u gostima (0:5) poslao je kurira da me po kasarni traži kako bismo mogli prodiskutovati ne samo senzacionalni rezultat nego i budućnost koja ozbiljno obećava. I zaista, te je sezone Željo završio treći na tabeli, dva boda iza Crvene zvezde, da bi u proljeće 1985. stigao do polufinala Kupa UEFA-e, gdje se susreo sa mađarskim Videotonom. Oni kojima je stalo već znaju tu priču; onima kojima nije stalo nema rezona išta pričati, i dabogda protiv Lecha iz Poznana igrali i izgubili. Ipak: da Csuhay nije dao gol u osamdeset sedmoj minuti uzvratne utakmice, Željo bi igrao protiv Realu u finalu Kupa UEFA-e i ko zna šta bi se desilo.

Kao što to što jeste jeste, tako ono što nikad nije bilo nikad neće ni biti – ono što nije nije. Ali takva je ljudska priroda da, mimo onoga što jeste ili nije, što je bilo ili nije, svijet voli da zamišlja šta je moglo biti, šta bi bilo da je

bilo. Željo bi, tako, u najboljoj utakmici svog života u finalu senzacionalno dobio Realu, ta bi se generacija igrača proslavila i rasprodala po svijetu, potvrđujući status šehera kao fudbalske metropole (te 1985. FK Sarajevo je ubjedljivo bio prvak YU lige), kao što je tada bio i muzička, filmska, pozorišna itd. Možda onda, ko zna, ne bi bilo ni rata – što je, naravno, krunska fantazija u tom narativu potencijalnih ishoda. Ali Csuhay ga je stavio, Videoton je u tom finalu (kojeg se niko van Sarajeva i Székesfehérvára i ne sjeća) od Realu dobio po guzici, Željo je te sezone završio sedmi u prvenstvu, pa se nije ni kvalifikovao za Evropu, Pitari nisu daleko otišli u Kupu šampiona, a onda se polako svašta nešto pojebalo, Jugoslavija se posvađala i raspala, došli su rat, opsada, tranzicija, pljačka i sirotinja, i sad, što jest jest, tako je kako je, a znamo kako je.

I uprkos svemu tome, Željezničar je – skroman, siromašan, hrabar, mlad – inteligentnom igrom i dobrom organizacijom prekjučer eliminisao Ferencvaroš, uz pomoć potomaka onih Manijaka koji su se prije trideset godina čuli sve do Socijalnog. U današnjem svijetu, šanse da se Željo (ili Videoton) susretne sa Realom u nekom evropskom takmičenju manje su od šansi da se kompletan šehar, uključujući i stadion Grbavica, preseli na ovu Zemlju 2.0 koju su nekidan našli u udaljenoj galaksiji. Ali šanse da pametnom taktikom i strpljivom strategijom napreduje do nivoa koji

je koliko prošle godine bio nezamisliv sasvim su ozbiljne. Odovićev Željezničar je pokazao da se može, da ti mladići znaju misliti i raditi na način koji ih približava Evropi.

Lako je balaviti ponad prošlosti koja se nikad nije ova-plotila – nikad ništa nije bilo kao što je nekad bilo, niti će ikad biti. Ali važna pouka u ovoj priči o fudbalskom bitku je, međutim, to da je Željo nepatvoreno konkretan. Klub koji je izdeverao dva rata i dvije okupacije, koji je bio rastočen i raskopan i skoro pa rasprodan, koji još uvijek okuplja svoje odane bivše igrače i čiji su jednako odani navijači po svijetu razbacani (Vaca je, tako, u Švedskoj) ima vrijednost koja se ne mjeri samo dugovima ili dohotkom, pa čak ni trofejima. U svijetu gdje dosta toga niti jeste niti nije, u državi gdje može i ovako i onako, gdje je prošlost udaljena galaksija, a budućnost još dalja, Fudbalski klub Željezničar jednostavno jeste i uvijek će biti.

Duševna kamera

Početak osamdesetih, moj je vrli otac radio u slobodarskom Zairu. U ta doba, „Energoinvest” je diljem tog afričkog giganta trebalo da pravi elektrane, dalekovode i trafostanice, i moj otac je bio zaposlen na tim projektima. Pod rukovodstvom maršala Mobutua, Zair je bio primjerna kleptokratija, od koje bi čak i današnje bosanskoherceg-

vačko rukovodstvo moglo štošta naučiti o hapanju. Punjenje Mobutuovih maršalskih džepova je bilo smisao države, svrha stanovništva i razlog za međunarodne ugovore, ali je zairska država ipak nekako plaćala „Energoinvestu”, te je moja porodica skoro preko noći – u doba tzv. stabilizacije, kad su noći znale biti mračne i duge – postala relativno dobrostojeća. Jedan od simptoma tog dobrog stajanja jeste da je moj otac kupio skupi video-sistem koji je uključivao i kameru – htio je da za buduća pokoljenja snima svoje afričke avanture. Kamera je bila ogromna, ne mnogo manja od televizijske, a da bi se snimalo morao se zasebno vući i rekorder, težak bezmalo petnaest kila, koje sam ja često osjećao na svom mlađanom, koščatom ramenu.

I kad smo u ljeto 1982. bili na porodičnom odmoru u Zairu, kamera nas je pratila, kroz Kinshasu i safari u Nacionalnom parku „Virunga”, kao peti član porodice, čak i ako je, zbog jezičkih barijera u uputstvu za upotrebu, često bilo nejasno da li snima ili ne snima. Na snimcima sa tog porodičnog odmora često se mogu vidjeti prizori poda ili nečije guzice, dok glasovi u *offu* vode beketovski dijalog („Ma je l' snima?” – „Ne snima.” – „Ma snima.” – „Ma ne snima...”). Pa ipak, na tim beskonačnim trakama, prepunim lica koja se stide i mršte pod pritiskom kamere, može se tu i tamo naći i poneki dragulj: „reportaža” koju je moj otac snimio na glavnoj pijaci u Kinshasi u nerealnoj namjeri da to utali Televiziji Sarajevo; vulkanski pejzaži u pograničnom Zai-

ru i ruandski bregovi u magli; snimci moje porodice – svi preplanuli, zdravi i sretni – kako landohani pod hotelskim suncobranom, a osoblje im donosi sok od nepoznate, nepojmljive tropske voćke.

Po povratku u Bosnu, video je služio mojoj sestri i meni da snimamo priglupe muzičke spotove prikazivane nedjeljom popodne i cikluse starih holivudskih filmova, mada se kamera ukazala nepozvana na mojoj maturskoj večeri u hotelu „Bristol”. Otac mi je stajao sa kamerom u rukama na bini pored orkestra, pored njega moja sestra sa svjetlom od kojeg se slijepi, što će reći da sam se na toj maturskoj večeri ja jedini morao pristojno ponašati, pošto me je strogo oko kamere neprestano pratilo. Snimci sa te maturske večeri me prikazuju kako sa svojom sestrom plešem kao sakat, i kako prkosno duvam dim cigare u lice kameri, samo zato što sam se zanio i zapalio, iako u ta doba zvanično nisam pušio, i do dvije kutije dnevno.

Moji drugovi i ja smo tu kameru jednom upotrijebili i u umjetničke svrhe – snimili smo kratki film po vlastitom scenariju, sa Žanom Maroltom u glavnoj ulozi. Film se zvao „Dan kad je došao komunizam” (ili tako nešto) i pretpostavka je bila da jednog dana na televiziji objave da smo, u ponoć tog i tog datuma, nakon desetljeća socijalizma, konačno ušli u komunizam. Traku smo poslali „Dobrim vibracijama” (ja mislim), ali nam nikad nisu odgovorili.

Kamera je poslužila i kolektivnom pamćenju, kada je 1987. godine snimila sate i sate Hemonijade, tog epskog okupljanja mnogih članova porodice Hemon. Poslije smo tabirili te snimke – bili su vizualno porodično stablo – kako bismo prepoznali razne neznane rođake viđene na toj Hemonijadi i nikad, nikad više, od kojih su mnogi bili tek nekoliko godina udaljeni od kraja života.

Tu se negdje kameri i videu gubi trag u mom sjećanju. Znam da se video-sistem u neko doba pokvario, za šta je otac krivio sestru i mene, i to što smo nepotrebno „snimali gluposti”, kao da je beslovesni sadržaj muzičkih spotova polomio kuglagere u toj kabastoj mašineriji. Trake sa gorespomenutim snimcima su preživjele rat i moj otac ih je, po preseljenju u Kanadu, prebacio sa evropskog na sjevernoamerički sistem, tako da postoje kao dokumenti naše često nestvarne prošlosti. Ali iz nekog tehnološkog razloga, slike na novim sjevernoameričkim video-kasetama su tamnije, skoro potpuno lišene raznovrsnih boja kojima su ti događaji obojeni u mom pamćenju.

Bubnjar

Otkako je svijeta i vijeka u životu svakog ozbiljnog urbanog omladinca dođe trenutak kada valja osnivati bend.

Tako bijaše i osamdesetih godina, u periodu između Titi-na vakta i onog kijameta, kada je gorepotpisani shvatio da život nije cvjetna livada nego surova ulica i da se valja prihvatiti električne gitare. Do te spoznaje sam došao u saradnji sa svojim drugom Goranom, s kojim sam još od osnovne škole slušao ploče i vodio strasne muzičke rasprave. Krajem osnovne smo tako u zadnjim klupama razmjenjivali liste najboljih gitarista na svijetu, a onda, nauštrb ocjene iz vladanja, diskutovali o tome da li je Mark Knopfler ozbiljan kandidat ili budala (budala). Početkom gimnazije smo pokušali sklopiti bend, ali je problem bio u tome da nismo imali niti instrumente niti prostoriju za vježbanje, niti pjesme, niti sam ja znao svirati (dok je Gogo bio na putu da postane virtuoz).

Ali po povratku iz vojske, te olimpijske 1984, u meni su se od silnog služenja narodu nakupili posttraumatični demoni, koji su se onda maznuli sa maglovitim seksualnim čežnjama, što se nekako, uz pomoć pisaće mašine proizvedene u Bugojnu, pretvorilo u – brat bratu – tisuću poet-skih uradaka. Jedno tri postolimpijske godine svakodnevno sam štancao poeziju lišenu prozodije, rime i smisla, a bogami i publike. Iz te hrpe poezije povremeno bih izabrao najbolje uratke, koje bih onda gurao u ruke svojim prijateljima (a i ponekom neprijatelju) da pročitaju i iskreno mi kažu šta misle. Pošto je iskreno mišljenje zahtijevalo da mi

kažu da to kurcu ne valja, među mojom rajom je zavladao tihi embargo na moje poetske pokušaje.

Ali rješenje i izraz za mladalački očaj se često nalazi u rock 'n' rollu, pa smo Gogo i ja vrbovali Vebu da svira bas, te počeli uglazbljivati svu tu naopaku liriku. Ovaj put smo imali gitare, imali smo čak i jedno pojačalo od 30W sa tri ulaza, imali smo sve predispozicije da budemo grupa, uključujući i ime: Strajder. Imali smo sve što treba – sve osim bubnjara.

Kao golman u fudbalu, bubnjar je posebna sorta čovjeka. Dok gitarista uvijek ima ko gamadi – budući da gitara ima visoku upotrebnu vrijednost na plaži i derneku – bubnjari su bili rijetki, a bubnjevi, na zalasku socijalizma, još rjeđi. Ali onda je Gogo otkrio Duleta.

Dule je bio iz Vrbasa, u Sarajevu podstanar, skromno zaposlen, nije znao puno svijeta. Ne sjećam se kako ga je Gogo identifikovao kao ozbiljnog bubnjara, ali Dule nam se pridružio, naoružan samo parom palica. Bez bubnjeva smo vježbali u prostorijama mjesne zajednice na Grbavici, Dule je lupao po koferu od gitare, dok sam ja u ulozi pjevača narikao, mučeno je pojačalo pištalo, a djeca iz komšiluka su lijepila noseve na staklo da vide kakva je to grozna halabuka.

Čak i bez uticaja alkohola i sličnih preparata, mladalački um ima vrlo ograničenu sposobnost da pojmi moguće ishode i posljedice. Iz razloga kojeg se ne sjećam, ali na

koji sam ponosan, odlučili smo da svoj prvi koncert održimo prije nego što smo uopšte imali ijednu probu sa pravim bubnjevima. Ali onda je par hefti prije koncerta Dule kupio bubnjeve i povukli smo se na Jahorinu u moju porodičnu vikendicu, gdje smo onda po vascijeli dan, u papučama, narušavali rajski mir i tišinu, a navečer zurili u vatru i žderali sarme koje je moja mati za Strajder lično smotala. Dule je tada u jednom sjedenju utovario trinaest njenih uradaka veličine bubnjarske šake, što je *de facto* dovelo do trovanja sarmom. Ali je tada postalo jasno da je Dule bio izvrstan bubnjar, ozbiljan muzičar, koji je istovremeno čuo i ono što je svirao i ono što se moglo svirati.

Koncert je održan u rahmetli „Steleksu”, Klubu studenata elektrotehnike, u kojem je naš, šatro, menadžer – znan kao Seljak – bio vrlo uticajan. Nije bilo predgrupe, niti monitora, niti iskustva, ali je bilo puno ko omanje oko. Spucala trema, ruke se tresu, električni kablovi vijugaju kroz lokve od pive, koke kruže kao galebovi – sve kako treba. Osim što se Dule dobro nalio, pa mu se zamaglilo, pa je, kad smo počeli, on pobrkao redosljed, pa je došlo do opšte zabune, te je spočetka svako zapravo svirao različite pjesme. To međutim niko od prisutnih – osim Goge – nije primijetio, što je još nešto na šta sam ponosan: to nepovljivo stanje svijesti kad se ne zna šta je avangarda a šta bezumlje.

I tako je Strajder postao grupa. Svirali na brucoškim večerima, pravili planove, snimali demo-snimke (na četvorokanalnoj mikseti, u producentovoj sobi u roditeljskom stanu), folirali se u cilju impresioniranja (pre)rijetkih obožavateljki, prebolijevali kreativne dileme. Dule je jednom napustio bend, mi kupili ritam-mašinu, a on se onda vratio. Jednom je izjavio da ne može da svira sve te pjesme („Ljubav i prepreke”, „Petar Pan i lezbijke” itd.) sa tekstovima koje ne konta. Prenebregavajući činjenicu da su mi vlastita djela bila jednako nerazumljiva, za Duleta sam briljantno i lažno izanalizirao sve to naopako pismo i ubijedio ga da ima smisla i značenja. Dočim je i on počeo da piše groznu poeziju i tekstove u kojima su figurisale orlove kandže i slični simboli.

Tada mi to nije bilo baš očigledno, ali Duleta je kandžama kopala njegova vlastita kolekcija ozbiljnih demona, zbog čega se vjerovatno on često i opijao. Iz svog ograničenog rock 'n' roll iskustva naučio sam da dobar bubnjar mora da ima neophodnu količinu rike u duši, da tuče bubnjeve da ne bi tukao nekoga drugog. Oni najbolji tuku nešto u sebi, i ako to na vrijeme ne dotuku bol se nakuplja.

Strajder je kratko trajao i raspao se, što se kaže, zbog kreativnih razlika, iako je moj glavni razlog bio to što sam se bio zaljubio, čime su mnogi moji estetski, metafizički i fizički problemi bili riješeni. Poslije je svako radio (a i danas radi)

nešto svoje, Dule je svirao u Torpedima, sve dok nije došao rat i preko noći, nama i nekim budućim generacijama, ukinuo mladost. Dule se vratio u Vrbas, tamo malo svirao, dok nije propio bubnjeve. Oženio se, dobio dijete, žena i dijete ga ostavili. Živio bijedno na salašu sa polupokretnim roditeljima, opijao se često. A onda ga je 2009, dok se biciklom vraćao sa proslave svog rođendana, udario auto.

I tako nećemo nikad znati šta je sve mogao biti, šta smo sve mogli biti, i šta je sve moglo biti. Ali ja znam, i ne želim da zaboravim da je jednom bio jedan Dule, i da je bio dobar čovjek i bubnjar.

Omladinski program

Osamdesetih godina prošlog vijeka nije bilo loše obitavati i dernečiti u Sarajevu i Bosni i Hercegovini. Bilo je dosta razloga i za ponos: „Dolly Bell” u Veneciji, Željo u polufinalu Kupa UEFA-e, „Otac na službenom putu”, a u Sarajevu se stalno nešto dešava i svuda se svira. Sjećam se koncerta Plavog orkestra u Trasi u jesen 1983, koji je bio oproštajno veče prije odlaska šezdeset četvrtog godišta u vojsku. A sjećam se i kako sam u vojsci u Štipu gledao kako izvjesna Duca Marković u nekoj beogradskoj TV emisiji najavljuje Zabranjeno pušenje i „Zenicu blues”

kao hit mjeseca. Sa tipično sarajevskom arogancijom, tumačio sam prisutnim vojnicima iz svih krajeva Jugoslavije šatrovačku terminologiju i teoriju jalije. Sjećam se kako je zamjenik komandira moje pješadijske čete, kapetan Almin Ruždić, rođeni Sarajlija, slao kurira da me traži po kasarni zato što je Željo u Skoplju dobio Vardar 5:0. Poslije smo kapetan i ja šetali po kasarni i analizirali Željino izvedbu i budućnost. Ukratko: bili smo jaki, možda najjači.

A bili smo i mladi, imali smo ne samo planove nego i osjećaj da bi naša generacija, procvatila nakon što je Jugoslavija s Titovom smrću počela da vene, mogla nešto da promijeni, i to nabolje. Ključnu ulogu u stvaranju tog osjećaja solidarnosti igrao je radio. Moja sestra i ja smo se subotom budili rano da bismo na Drugom programu Radio Sarajeva slušali „Primus”, emisiju čiji je urednik bio Boro Kontić. „Primus” je ne samo puštao najbolju muziku nego je imao i rubriku „Top lista nadrealista” (10.15 – 10.30), koja je imala najbolje provale, koje su se onda od subote do subote prepričavale. Iza svega toga su stajali pojedinci koji su bili članovi grupa (Zabranjeno pušenje, Elvis Dž. Kurtović, Ozbiljno pitanje itd.), na čijim smo koncertima dreždali, koji su išli u iste škole i izlazili na ista mjesta. „Primus” je emitovao, za razliku od ostalih emisija, nešto što je imalo direktne veze sa našim životima, nešto čemu smo svi istovremeno prisustvovali.

Nakon povratka iz vojske i neizbježne posttraumatske krize prebacio sam se sa elektrotehnike na opštu književnost, u namjeri da se bavim književnošću. Kad su mi roditelji zahtijevali da im objasnim kako ću zarađivati koricu hljeba, ja sam im samouvjereno rekao da ću pisati. A onda mi je u proljeće 1987. Saša Savić rekao da Radio Sarajevo održava audicije za budući „Omladinski program” i da će se on prijaviti. Ja sam odmah odlučio da mu se prišlepam, te smo se sutradan tramvajem uputili prema dalekim horizontima Alipašinog polja.

Audicija se sastojala od suočavanja sa mikrofonom, u koji sam ja izmumlao nešto što mi je bilo dano da pročitam. Bio je i test sa pitanjima iz opšteg znanja o svijetu i kulturi, a morao se na licu mjesta napisati i neki sastav, šatro novinarski tekst. Pisao sam o filmu Leosa Caraxa „Zla krv” (koji sam baš bio gledao na Akademiji scenskih umjetnosti, gdje su se stalno organizovale projekcije takvih filmova), ovlašno i neosnovano usput spomenuvši Andyja Warhola, samo da se zna da ja znam ko je on. Moj primarni pristup mnogim stvarima je bio foliranje.

Nisam ipak tog proljeća bio primljen na „Omladinski program”, da li zbog mumljanja, da li zato što sam tog januara bio javno identifikovan kao učesnik tzv. fašističkog rođendana. S jeseni sam, međutim, prošao još jednu audiciju i priključio se ekipi „Omladinskog programa”.

Pošto sam ja bio obznanio svoju namjeru da na „Omladinskom programu” pišem o filmu, s ambicijom da budem filmski kritičar, prvi mi je zadatak bio da sa Milanom Cvijanovićem Cvijom, koji je bio zadužen za film, idem na sastanak odbora Udruženja filmskih radnika (ja mislim) vezanog za budžet. Bilo mi je dosta dosadno, ali mi je Cvija naložio da napišem jedan paragraf izvještaja. Taj paragraf je bio moj prvi profesionalni spisateljski uradak.

Sa ove distance, „Omladinski program” mi je bio post-diplomski studij iz novinarstva, pisanja i odnosa sa publikom i ljudima. Naučio sam, tako, kako da napišem samo jedan paragraf i kažem sve što moram unutar tog ograničenja, kako da napišem tekst pod pritiskom roka ili urednika, kako da pregovaram sa rečenim urednikom i izbacim iz teksta stvari koje su mi manje važne kako bih zadržao ono do čega mi je stalo, kako da montiram prilog, kako da saradujem sa drugim ljudima, kako da deveram sa podjebavanjem, potcjenjivanjem i precjenjivanjem. Najvažnija lekcija je bila o odgovornosti prema javnom prostoru i poštovanju istog – ta lekcija je naučena tek retroaktivno, pošto nisam uvijek bio odgovoran niti sam uvijek poštovao javni prostor. Jednom smo se Saša Savić i ja naduvali prije njegove emisije, koja je, malo je reći, bila grozna, ne samo zato što smo pričali nepojmljive gluposti nego i zato što smo to radili vrlo usporenog mozga i jezika. Čim se emisija

završila, Boro Kontić je nazvao u studio i suspendovao nas na nekoliko sedmica.

Honorari su bili skromni, a isplate neredovne. Bilo je dana kad bih ja išao na radio samo zato što nisam imao pametnija posla, pa bih onda srkao kafu u redakciji i čekao da se nešto desi ili da nekome nešto padne na pamet. Bilo je mamurnih dana, kad mi se nije dalo ići trojkom na Alipašino iako sam imao posla. Bilo je perioda kad bih napustio „Omladinski” da se bavim nekim drugim uzaludnim projektima, ali bih se uvijek vratio, ako ništa drugo a ono da igram fudbal u Skenderiji, gdje je „Omladinski program” imao termin ponedjeljkom navečer.

Mimo neodgovornog ponašanja, svašta sam radio: od pisanja komentara i filmskih kritika do nosanja „uhera” i montiranja intervjua, od kontakt-emisija do javljanja uživo sa terena. Prva emisija koju sam vodio bila je „Evergreen Barometar”. Radio sam sa Zrinkom Bralo i pod pravednim ali strogim rukovodstvom Bore Kontića na „Marksizmu moje mladosti”, bio sam jedan od stvaralaca „Više od nule”, a pri kraju sam imao i filmsku emisiju nesretnog naziva „Hemonwood”, zbog koje me svi veterani „Omladinskog programa” i dan-danas zovu Wood. Sa Senadom Zaimovićem, producentom, išao sam jednom u Zagreb na sastanak sa predstavnikom Coca-Cole, moj prvi i jedini poslovni sastanak. Iskustvo koje sam stekao na „Omladinskom” je bilo formativno – bez njega bih danas bio neko sasvim drugi.

Poslije fudbala se išlo na pivu, gdje su se rasplitale priče i labori vrijedni zapisa. Išlo se i u Prijedor, Mostar, i druga mjesta iz kojih se emitovao program uživo i gdje su mnogi „omladinci” bili slavni kao zvijezde estrade. Čak i kad sam konačno prestao raditi na „Omladinskom”, radio sam sa rajom koja je tu ponikla. Mreža koja je proizašla iz „Omladinskog programa” je danas razbacana diljem svijeta: Saša Savić je u New Yorku, Zrinka Bralo u Londonu, kao i Lida Hujić i Mladen Bilić, Davor Wagner je u Pittsburghu, Zoka Stevanović je u Budimpešti, u Sarajevu su Senad Hadžifejzović, Senad Pećanin, Peđa Kojović, Ahmed Burić, Senad Zaimović, Meridijana Šuvalija Sadović je u Australiji, dok je Despot Čepa Mojsilović u Brezi. Još uvijek nas, međutim, „Omladinski program” neraskidivo veže.

Kao što nas veže i naša odanost Gazdi, pošto svi znamo da je glavni i najpozitivniji lik u čitavoj priči o „Omladinskom programu” Boro Kontić, urednik „Omladinskog programa”. On je jedini šef kojeg sam ja ikad poštovao i slušao i kojeg imam čast da smatram prijateljem. On je s nepogrešivim instinktom mobilizovao omladince, probrao nas iz audicija ili vrbovao iz drugih dijelova radija. On se borio sa svojim šefovima, prenosio im naše zahtjeve, štiti nas od njihovog petljanja u naš posao, uvjeren da smo vrijedni napora i prilike koju nam je obezbijedio. Boro je čak i na fudbalu uvijek bio stub odbrane. Do dana dana-

šnjeg većina nas ga zove Gazda, što je titula koju je on više puta zaradio i koja je doživotna.

Neizmjerljiva je vrijednost onoga što sam od njega naučio, mada mi nikad nije izgledalo da on ima ikakvog zanimanja da me nešto uči. On je bio veliki majstor radija (i još uvijek jeste, samo što nema radija koji ga je vrijedan) i bio je potpuno naštelovan da misli i djeluje u okvirima tog medija. Vrlo sam brzo, recimo, skontao da ako hoću da mu izložim bilo kakvu ideju, to moram uraditi u tri minuta, pošto bi Boro poslije tri minuta prestao da sluša i počeo da se bavi nečim drugim – uglavnom zbog toga, spoznao sam na kraju, zašto se tad smatralo da radijski prilog, tj. priča, ne smije preći svoju prirodnu dužinu od tri minuta.

Kad god dođem u Sarajevo, odmah se prijavim u štab kod Bore, a onda provedem s njim što mogu više vremena, koje se dobrim dijelom ugodno potroši na priču o fudbalu, kojim je on opsjednut kao i ja. Otud je ovdje fudbalska analogija primjerena: Boro Kontić je ne samo bio veliki igrač nego je bio i jeste veliki trener, ona pamenta sorta koja malo priča, kao Švabo Osim, ali u čijim timovima pojedinci sazrijevaju i postaju bolji od sebe. „Omladinski program” Bore Kontića je bio šampionska ekipa, a ja znam da nikad neću igrati za boljeg trenera.

Pismo kući

Nedavno sam se prisjetio onog bolnog vremena kad na bosanskom nisam uopšte pisao. Bilo je to odmah po mom prispjeću u Ameriku, nakon što je u Bosni počeo rat. Prije rata sam objavio dosta kao novinar, a bilo je i objavljenih priča, pa čak i, boženampomozi, poezije. Ali kad je počeo rat, izvor iz kojeg je sve to teklo je presušio. Dijelom je to bilo zbog toga što sam deverao sa logistikom američkog života: tražio sam posao, vadio misteriozne potvrde, pokušavao da skontam temeljnu geografiju grada Chicaga. Ali uglavnom se radilo o tome da sam iz svog maternjeg jezika bio izmješten, i to ne samo bukvalno.

Tog ljeta 1992. moji drugovi sa kojima sam prije rata radio u *Našim danima*, a koji su onda pod opsadom nastavili da objavljuju časopis, tražili su od mene da nešto pišem. Šta god hoću, rekli su: kolumne, filmske prikaze, reportaže. Napisao sam par (ličnih) tekstova. Oni bi me satelitskim telefonom nazvali iz opsjednutog Sarajeva i ja bih diktirao, dok mi je utrobu mljeo mlinski kamen očaja. Nakon nekog vremena, nisam više mogao da pišem te i takve tekstove: koga je briga kako je meni dok im po glavama pljušte granate? Piši, onda, filmske prikaze. Nisam mogao. Kako ću ja, iz bezbjednosti Chicaga, ubjeđivati stanovništvo pod opsadom da novi film Briana de Palme (koji je prije rata bio

moj omiljeni reditelj) nije neka pljačka, a da me pri tome ne bude sramota što sam, dok mi se ruši rodni grad, uopšte bio u kinu. I sve to na jeziku koji je u prethodnih par mjeseci postao dobrano natopljen rječnikom smrti, naseljen četnicima, snajperima, gelerima, amputacijama, šehidima.

U ta doba, dane sam provodio gledajući izvještaje o ratu u Bosni: masakri, propagandne laži, kalkulantska nemoguć međunarodne tzv. zajednice, mrtva djeca, majke u suzama. Na naslovnim stranicama svih novina bile su slike iz rodnog grada i domovine, izvještaji iz srca rata. Ali ništa od toga nije omogućavalo direktan pristup ljudima koji su, na mom maternjem jeziku, pokušavali ne samo da sačuvaju živu glavu nego i da sebi i drugima objasne šta se to dešava u njihovoj zemlji, gradu, duši. Između mog jezika i iskustva ljudi koji su ga pričali otvorio se jaz. S jedne strane svijet koji jezik svakodnevno stvara, u njemu živi i umire; s druge strane ja, sam u Chicagu, gdje ne znam nikoga s kim bih na tom jeziku mogao popričati i gdje maternje riječi nisu dovoljne da opišu topografiju tog iskustva i imenuju prisutne objekte.

Jedno vrijeme sam pokušavao da bilježim misli, utiske i bolove, a par puta sam započeo nešto što je nakratko izgledalo kao moguća priča. Ali svaki put bih naletio na zid spoznaje da je nezamislivo da bi nekome ti sebični, samovoljni napori, mogli išta značiti. Izvor mog jezika je tada

bio usred rata, pa njegovi tokovi nisu dobacili do Chicaga. Na kraju sam odustao. Mislio sam tada da sam svoj maternji jezik zauvijek izgubio i počeo sam da razmišljam o načinima da svoje spisateljske potrebe zadovoljim na engleskom jeziku.

Ta je faza srećom davno prošla. Počeo sam da pišem na engleskom, rat se završio, moji drugovi iz *Dana* nisu odustali i ponovo su me zavrbovali, pa sam na maternjem ponovo počeo pisati 1996. Od tada sam na engleskom i bosanskom napisao manje-više istu količinu teksta – 'ajde da kažemo po pola miliona riječi. Nekoliko puta je moja bosanska proizvodnja bila zastala, ali bih se uvijek svom jeziku željno i bez problema vratio.

Ali ovaj put, iz nekog razloga, ponovo sam se uplašio da bih svoj jezik mogao izgubiti i zadnjih sam se par dana oko toga bio zadržavao. Što me je ovaj put bio strah da bih mogao ispasti iz svog jezika, te tako i iz Bosne, gdje god da se u svijetu danas nalazi? Što sam počeo da se podsjećam na izmještenje od prije više od dvadeset godina, tog osjećaja da iz ove svoje pozicije ne mogu i nemam pravo da razgovaram sa maternjim svijetom?

Jedan od razloga je bojazan, koja neprestano jača, da se Bosna uporno približava tački kada će jedine dostupne mogućnosti biti rat ili raspad, ili kombinacija istih. Razlog je, drugim riječima, nemoć, i to ne samo nemoć koju mnogi

Bosanci i Hercegovci dijele nego i ona koja je vezana za udaljenost i za činjenicu da sam već skoro pola svog života u Americi. Jezik mi je, dakle, oslabljen osjećajem da ono što kažem nikome neće koristiti i da će time postati samodovoljno i nepotrebno.

Drugi je razlog sličan prvom utoliko što je nađubren osjećajem nemoći: dok gledam, sa iste američke udaljenosti, kolone izbjeglica, prestravljene majke, mrtvu djecu, indiferentnu međunarodnu tzv. zajednicu, a i taj rat koji se odvija na periferiji čovječanstva, izvan domena čovječnosti, onaj se isti mlinski kamen polako počinje okretati. Pred takvim se slikama jezik povlači, jer kako može išta biti rečeno a da ne bude samodovoljno. Teško mi je ovih dana iskopati bilo kakvu motivaciju mimo ugovorne da pišem na kojem god jeziku.

Ali, evo pišem, pošto mogućnost nepisanja nije prihvatljiva. Za početak, veliki komadi Evrope i tzv. svijeta mnogo se više bave retoričkim friziranjem situacije kako bi zaboravili da su ti nesretni ljudi zapravo ljudi, a ne zombiji, pri čemu jezik igra važnu ulogu. U takvoj situaciji niko nema prava ne učestvovati u jeziku, inače će sve biti propaganda. Slično tome, u trenutku kad se ispišem iz ovog jezika, ispisujem se iz Bosne, kako iz te krhke zajednice ljudi koje znam i volim i s kojima dijelim topli, intimni jezik u kojem sam odrastao, tako i iz te veće zajednice ljudi

koji u jeziku svakodnevno ostavljaju tragove svog bivanja u bosanskom jeziku iz proste ljudske potrebe da ne budu zaboravljeni, zatureni po ćoškovima historije. O toj potrebi ja, kao književnik, dosta znam.

Otud je ovo zapravo pismo kući:

Evo samo da se javim i da kažem da sam dobro koje i vama zdravlje želim, a i da obećam da ću se od sada redovno javljati. A i da znate da se cvijeće redovno zalijeva, a i da su djeca dobro, fino uče. Vrijeme je jesenje, polako se stari. Mimo toga nema ništa novo. Pozdravite sve koje znam, a i koje ne znam, pod uslovom da su pošten svijet.

Srdačno,

•

DEKLARACIJA O ZAJEDNIČKOM JEZIKU

•

Suočeni s negativnim društvenim, kulturnim i ekonomskim posljedicama političkih manipulacija jezikom i aktualnih jezičnih politika u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, mi, doljepotpisani, donosimo

DEKLARACIJU O ZAJEDNIČKOM JEZIKU

Na pitanje da li se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji upotrebljava zajednički jezik – odgovor je potvrđan.

Riječ je o zajedničkom standardnom jeziku policentričnog tipa – odnosno o jeziku kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama – kakvi su njemački, engleski, arapski, francuski, španjolski, portugalski i mnogi drugi. Tu činjenicu potvrđuju štokavica kao zajednička dijalekatska osnovica standardnog jezika,

omjer istoga spram različitoga u jeziku i posljedična međusobna razumljivost.

Korištenje četiri naziva za standardne varijante – bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski – ne znači da su to i četiri različita jezika.

Inzistiranje na malom broju postojećih razlika te nasilnom razdvajanju četiri standardne varijante dovodi do niza negativnih društvenih, kulturnih i političkih pojava, poput korištenja jezika kao argumenta za segregaciju djece u nekim višenacionalnim sredinama, nepotrebnih „prevođenja” u administrativnoj upotrebi ili medijima, izmišljanja razlika gdje one ne postoje, birokratskih prisila, kao i cenzure (te nužno auto-cenzure), u kojima se jezično izražavanje nameće kao kriterij etno-nacionalne pripadnosti i sredstvo dokazivanja političke lojalnosti.

Mi, potpisnici ove Deklaracije, smatramo da

- činjenica postojanja zajedničkog policentričnog jezika ne dovodi u pitanje individualno pravo na iskazivanje pripadnosti različitim narodima, regijama ili državama;
- svaka država, nacija, etno-nacionalna ili regionalna zajednica može slobodno i samostalno kodificirati svoju varijantu zajedničkog jezika;
- sve četiri trenutno postojeće standardne varijante ravnopravne su i ne može se jedna od njih smatrati jezikom, a druge varijantama tog jezika;

- policentrična standardizacija je demokratski oblik standardizacije najbliži stvarnoj upotrebi jezika;
- činjenica da se radi o zajedničkom policentričnom standardnom jeziku ostavlja mogućnost svakom korisniku da ga imenuje kako želi;
- između standardnih varijanti policentričnog jezika postoje razlike u jezičnim i kulturnim tradicijama i praksama, upotrebi pisma, rječničkom blagu kao i na ostalim jezičnim razinama, što mogu pokazati i različite standardne varijante zajedničkog jezika na kojima će ova Deklaracija biti objavljena i korištena;
- standardne, dijalekatske i individualne razlike ne opravdavaju nasilno institucionalno razdvajanje, već naprotiv, doprinose ogromnom bogatstvu zajedničkog jezika.

Stoga, mi, potpisnici ove Deklaracije, pozivamo na

- ukidanje svih oblika jezične segregacije i jezične diskriminacije u obrazovnim i javnim ustanovama;
- zaustavljanje represivnih, nepotrebnih i po govornike štetnih praksi razdvajanja jezika;
- prestanak rigidnog definiranja standardnih varijanti;
- izbjegavanje nepotrebnih, besmislenih i skupih „prevođenja” u sudskoj i administrativnoj praksi kao i sredstvima javnog informiranja;
- slobodu individualnog izbora i uvažavanje jezičnih raznovrsnosti;

- jezičnu slobodu u književnosti, umjetnosti i medijima;
- slobodu dijalekatske i regionalne upotrebe;
- i, konačno, slobodu „miješanja”, uzajamnu otvorenost te prožimanje različitih oblika i izričaja zajedničkog jezika na sveopću korist svih njegovih govornika.

BIOGRAFIJE

Svetlana Slapšak (1948, Beograd), doktorirala je na Odeljenju za antičke studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Zaposlena u Institutu za književnost i umetnost 1972-88. Kao predsednica Odbora za slobodu izražavanja UKS 1986-89, sastavila i izdala preko 50 peticija, među njima i za oslobađanje Adema Demaćija. Bila je članica UJDI-ja. Preselila se u Ljubljano 1991, gde je redovna profesorka za antropologiju antičkih svetova, studije roda i balkanologiju (2002-14), koordinatorka studijskih programa i dekanica na ISH (2004-14). Glavna urednica časopisa *ProFemina* od 1994. Umetnička direktorka Srpskog kulturnog centra „Danilo Kiš” i direktorka Instituta za balkanske i sredozemne studije i kulturu u Ljubljani. Predložena, u grupi Hiljadu žena za mir, za Nobelovu nagradu za mir 2005. Napisala je i uredila preko 70 knjiga i zborni-

ka, oko 400 studija, preko 1.500 eseja, nekoliko romana, libreto za operu *Julka i Janez*, putopise, drame; prevodi sa grčkog, novogrčkog, latinskog, francuskog, engleskog i slovenačkog. Neke od novijih knjiga: *Za antropologiju antičnih svetov* (2000), *Ženske ikone XX veka* (2001), *Ženske ikone antičkog sveta* (2006), *Mala crna haljina: eseji o antropologiji i feminizmu* (2007), *Mikra theatrika* (2011), *Antička miturgija: žene* (2013), *Zelje in spolnost* (2013), *Leteci pilav* (2014), *Kuhinja z razgledom* (2015), *Ravnoteža* (2016), *Preživeti i uživati: iz antropologije hrane. Eseji i recepti* (2016), *Kupusara. Ogledi iz istorijske antropologije hrane i seksualnosti* (2016), *Škola za delikatne ljubavnike* (2018), *Muške ikone antičkog sveta* (2018). Dobitnica nagrada „Miloš Crnjanski” za knjigu eseja 1990, American PEN Award 1993, Helsinki Watch Award 2000, Helen Award, Montreal 2001, nagrade „Mirko Kovač” za knjigu eseja 2015, nagrade Mira ženskog odbora PEN-a Slovenije 2016, Vitalove nagrade Zlatni suncokret 2017.

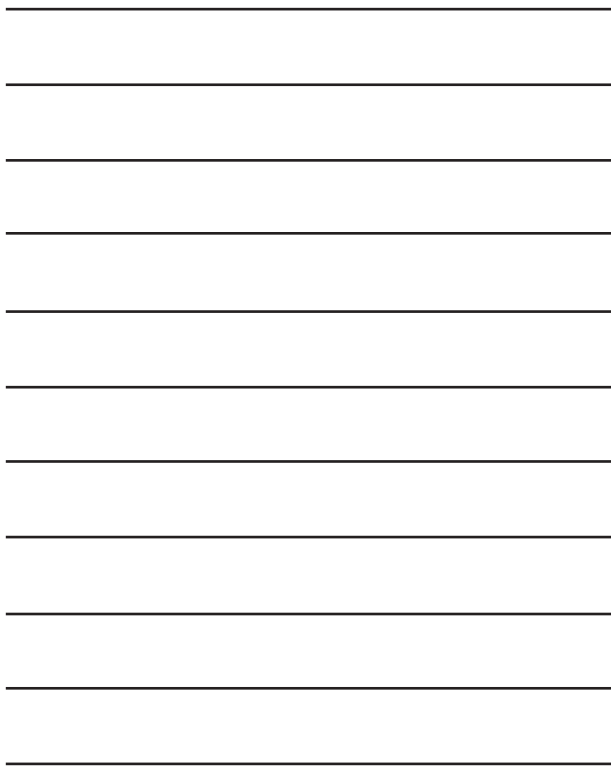
Aleksandar Hemon (1964, Sarajevo), profesor kreativnog pisanja na Univerzitetu Princeton. Rođen je i odrastao u Sarajevu, a preselio se u SAD 1992. tokom početka rata u Bosni i opsade Sarajeva. Autor je nagrađivanih publicističkih dela, novinarskih članaka, scenarija i romana uključujući i roman *Projekat Lazarus* koji je bio u finalu

nagrada National Book Award i National Book Critics Circle Award 2008. godine. Objavio je tri zbirke kratkih priča: *The Question of Bruno*, *Nowhere Man*, koja je također bila u finalu nagrade National Book Critics Circle Award, i *Love and Obstacles*. Objavio je roman *The Making of Zombie Wars* 2015. godine i radio kao scenarista Netflix serije *Sense8*. Ko-scenarista je na filmu *Matrix 4* koji je trenutno u post-produkciji. Također je objavljivao i publicistiku, uključujući memoare *The Book of My Lives* 2013. godine i *My Parents: An Introduction / This Does Not Belong to You* 2019. godine, kao i tekstove u magazinima *The New Yorker*, *Esquire*, *The New York Times*, *The Paris Review*, i *BH Dani*. Nagrađen je Gugenhajm stipendijom 2003. godine, kao i Genius grant-om Mekartur fondacije 2004. godine. Živi u Princetonu u Nju Džerziju sa suprugom i ćerkama.

SADRŽAJ

O PROJEKTU <i>ZAJEDNIČKA ČITAONICA</i> / 5
MLADOST, GRUBI NACRT - Svetlana Slapšak / 11
DJETINJSTVO, DJEČAŠTVO, MLADOST - Aleksandar Hemon / 55
DEKLARACIJA O ZAJEDNIČKOM JEZIKU / 95
BIOGRAFIJE / 103

Edicija: Zajednička čitaonica

Urednici: Vladimir Arsenijević i Igor Štikš

Izvršni urednik: Danilo Lučić

Komunikacije i spoljni poslovi: Milena Berić

Administracija i finansije: Milan Adnađ

Dizajn korica: Johana Bogičević

Lektura: Nađa Parandilović

Štampa: Caligraph (caligraph.rs)

Tiraž: 1000

Beograd, 2021. godine

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-81632-08-6

COBISS.SR-ID 43954697
